

**ТӨСВИЙН ХАРИЛЦААНЫ ЗОХИЦУУЛАЛТ, БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА,
ЗАСГИЙН ГАЗРААС ХАРААТ БУС, БИЕ ДААСАН БАЙГУУЛЛАГУУДЫН
ТӨСВИЙН ХАРИЛЦАА, ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ** (Харьцуулсан судалгаа)

*Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Ариунаа (MSc), Ц. Батбаяр,
Ц. Батдорж, Г. Билгээ, Ц. Болормаа, Ч. Онончимэг,
А. Пагма (MA), Ц. Товуусүрэн, Ц. Элбэгзаяа*

АГУУЛГА

Нэг. Монгол улсын төсвийн харилцааны ерөнхий зохицуулалт, хараат бус-бие даасан байгууллагуудын төсвийн харилцаа, өнөөгийн нөхцөл байдал

- 1.1. Монгол улсын төсийн харилцааны эрх зүйн орчин, төсөв хэлэлцэх процесс, үе шат
- 1.2. УИХ-ын харьяа болон бие даасан байгууллагуудын эрх зүйн статус, төсөв-санхүүгийн процесс, санхүүгийн бие даасан байдал

Хоёр. Гадаадын зарим орнуудын төсвийн харилцааны зохицуулалт, туршлага

- 2.1. Улсын төсвийн асуудлаар гүйцэтгэх засаглал болон хууль тогтоох засаглалын хоорондын зөрчлийг хэрхэн шийдвэрлэсэн тухай бусад орны туршлага

- 2.1.1. АНУ-ын төсвийн харилцааны асуудлаар гүйцэтгэх засаглал болон конгрессийн хооронд үүссэн зөрчлийн тухай
- 2.1.2. Америкийн Нэгдсэн Улс ямар байдлаар асуудлыг шийдвэрлэсэн бэ?
- 2.1.3. Парламентад улсын төсвийн асуудлаар судалгаа шинжилгээ хийдэг, парламентын гишүүдэд үйлчилдэг бие даасан нэгж байх хэрэгтэй юу? Бусад улс орнуудын туршлага, сургамж юунд оршино вэ?
- 2.1.4. Төрийн хариуцлагын байгууллагын талаархи мэдээлэл

- 2.2. Канадын холбооны төсвийн судалгаа шинжилгээний асуудлаар гүйцэтгэх засаглал болон канадын парламентын хооронд үүссэн зөрчлийн тухай

2.3. Шинэ зеландын туршлага

- Шинэ Зеландын төсвийн үйл явц, төсөв боловсруулах, тайлагнах үе шат

2.4. ОХУ, Украйны туршлага

- ОХУ, Украйн улсуудын зарим бие даасан байгууллагуудын төсөв, санхүүгийн бие даасан байдлыг хангасан зохицуулалт

Ашигласан материал

***

**“Төсвийн харилцааны зохицуулалт, бусад орнуудын туршлага,
хараат бус, бие даасан байгууллагуудын төсвийн харилцаа,
өнөөгийн байдал” харьцуулсан судалгаа**

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛГО:

Энэхүү судалгааг УИХ-ын гишүүн З. Энхболд, Ч.Хүрэлбаатар нарын нэр бүхий 6 гишүүний санаачлан “Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай” хуульд УИХ-ын харьяа болон Засгийн газраас хараат бус байгууллагуудын төсвийн бие даасан, хараат бус байдлыг хангах зорилгоор нэмэлт өөрчлөлт оруулах асуудлын хүрээнд гүйцэтгэв.

Судалгааны явцад дараахь асуудлуудыг судалсан болно. Үүнд:

1. Монгол улсын төсвийн харилцааны зохицуулалт, процесс, үе шат
2. УИХ-ын харьяа болон Засгийн газраас хараат бус байгууллагуудын төсөв, санхүүгийн харилцаа, бие даасан байдлыг хангах асуудлыг холбогдох салбарын хуулиар зохицуулсан байдал, өнөөгийн мөрдөж буй төсвийн эрх зүйн орчин
3. АНУ, Канад, Шинэ Зеланд, ОХУ, Украин зэрэг орнуудын төсвийн харилцаа, зохион байгуулалт, онцлох туршлага
4. “Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай” хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах төсөл, түүнд өгөх санал

Судалгааны явцад АНУ-ын Конгрессийн болон бусад орнуудын баталсан төсвийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалтын актууд, судалгааны тайлангууд, Монгол улсын төсвийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалтын актууд, интернетийн эх сурвалжуудад анализ хийж энгийн ойлгомжтой, харьцуулалт хийх боломжтой байдлаар схем, хүснэгтээр мэдээллийг хураангуйлан бэлтгэв.

Судалгааны тодорхой чиглэлээр нарийвчилсан мэдээллийн хайлт хийхэд цаг хугацаа шахуу байсан тул олдсон мэдээллүүдэд боловсруулалт хийж, мэдээллийг нэгтгэн хүргүүлж байна.

* * *

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН:

1. Монгол улсын төсвийн харилцааны эрх зүйн орчин.

Монгол улс Улсын нэгдсэн төсвийн бүрэлдэхүүн хэсэг болох Монгол улсын төсөв, Орон нутгийн төсөв, Монгол улсын хөгжүүлэх сангийн төсөв, Нийгмийн даатгалын сангийн төсвийг нэгдмэл байдлаар боловсруулан Засгийн газраар дамжуулан УИХ-аар батлуулах журмаар зохицуулагдаж байгаа бөгөөд энэ нь төсвийн нэгдмэл, тогтвортой байдлыг хангана гэсэн ерөнхий концепцид захирагдаж байна.

Төсөв боловсруулах, хянах, хэлэлцэх, батлах процессийг “Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай” хууль болон Засгийн газрын 2008 оны 256-р тогтоолоор батлагдсан “Дунд хугацааны төсвийн төлөвлөлтийн үе шат, түүнийг хэрэгжүүлэх хугацаа” –ны эрх зүйн актуудаар зохицуулж байна.

2. УИХ-ын харьяа болон Засгийн газраас хараат бус байгууллагуудын төсвийн харилцаа, холбогдох хуульд зохицуулсан байдал, зөрчилтэй асуудлууд:

Судалгаанаас үзэхэд, Улсын Их Хуралд ажлаа тайлагнадаг 10 байгууллага, Засгийн газрын бус, УИХ-аар төсвийг нь баталдаг 4 байгууллага байх ба 2005 оноос хойшхи

судалгаагаар эдгээр байгууллагуудын төсөв үндсэндээ динамик өсөлттэй байна. Эдгээр байгууллагуудын салбарын зохицуулалтын болон байгууллагын эрх зүйн байдлын тухай хуулинд ихэвчлэн үйл ажиллагаагаа хараат бусаар хэрэгжүүлэх эдийн засгийн баталгааг төр хангана гэж заасан авч үндсэндээ бусад төсөвт байгууллагын адилаар “Төсвийн удирдлага санхүүжилтийн тухай” хууль болон холбогдох журмын дагуу төсвөө батлуулан зарцуулж байна. Эдгээрээс,

- Авилгатай тэмцэх газрын төсвийг өмнөх оныхоос бууруулахгүй байхаар хуульчилсан
- Монгол банкны хувьд өөрийн орлогоос санхүүждэг
- Санхүүгийн зохицуулах хорооны хувьд төсвийн хөрөнгөнөөс гадна зохицуулалтын үйлчилгээний хөлс болон бусад орлого байж болохоор
- Олон нийтийн радио, телевиз мөн адил бусад төрлийн орлогын эх үүсвэртэй байж болох

тухай тус тус заасан нь өнөөгийн нөхцөлд харьцангуй төсвийн хараат бус нөхцөлийг бүрдүүлж болохоор мэт боловч төсвийн ерөнхий процесс нь бусад байгууллагуудтай ижил байна.

Үндэсний аудитийн газар, Хүний эрхийн комисс, Улсын ерөнхий прокурор, Үндсэн хуулийн цэц, Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл, Улсын дээд шүүх гэх мэтийн байгууллагуудын зардлыг улсын төсвөөс санхүүжүүлж үйл ажиллагаагаа явуулах эдийн засгийн баталгааг нь төр хангана, шүүхийн бие даасан, шүүгчийн хараат бус байдлыг төр хангана гэх мэтээр салбарын хууль тус бүрт нь тусгайлан заасан атал энэ заалтыг хэрэгжүүлэх механизм тодорхойгүй, “Төсвийн удирдлага санхүүжилтийн тухай” болон Засгийн газрын 256-р тогтоолд заасан төсвийн ерөнхийлөн захирагч, ерөнхий менежерийн жагсаалтад байгаа нь Засгийн газраас эдийн засгийн хувьд хараат бус, бие даасан байдалтай байх ерөнхий зарчимтай нийцэхгүй байна гэж хэлж болохоор байна.

3. Гадаадын зарим орнуудын төсвийн харилцааны зохицуулалт, онцлог

Бусад орнуудын төсвийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг бүхэлд нь авч үзвэл, ерөнхийдөө засаглалын тогтолцоо, институциональ бүтцээсээ хамааран төсөв зохиох, хянах, судалгаа дүгнэлт гаргах, батлах процесс нь өөр өөр байна. Өндөр хөгжилтэй орнуудын хувьд төсвийн харилцааг зохицуулж буй эрх зүйн орчин нь олон жилийн турш төгөлдөршин сонгодог түвшинд хүрсэн байгаа нь тэдгээр орнуудын хууль, эрх зүйн орчныг уншиж судлах явцад нилээд төвөгтэй байдлыг үүсгэж байна.

Судалгааны явцад гишүүдээс өгсөн чиглэлийн дагуу АНУ-ын Конгрессийн баталсан төсвийн харилцааны эрх зүйн орчинг судлахын зэрэгцээ, Монгол улсын “Төсвийн байгууллага удирдлага, санхүүжилтийн хууль”-ийн суурь концепцтэй ижил төстэй Шинэ Зеланд, Канад зэрэг орнуудын төсвийн хууль эрх зүйн орчинг судлав. Мөн хуучин социалист орнуудын төсвийн хуулиудаас зарим нэг жишээг судалгаанд хавсаргав. Судалгааны явцад бүх хууль, эрх зүйн заалтууд, процессийг нэг бүрчлэн тайлбарлах боломжгүй байсан тул зарим нэг онцлох туршлага, мэдээллүүдийг судалгаанд хавсаргав.

3.1. АНУ-ын Конгрессийн туршлага

АНУ-ын төсвийн харилцааны эрх зүйн үндсэн акт бол “Конгрессийн төсөв болон төсвийн зарцуулалтанд хяналт тавих тухай” (Congressional budget and Impoundment Control Act) хууль юм. Одоогоос 30 гаруй жилийн өмнө энэхүү эрх зүйн актыг батлан гаргахаас өмнө төсвийн үйл явцад Ерөнхийлөгч давуу эрхтэй байж хууль тогтоох засаглал болон гүйцэтгэх засаглалын хооронд төсвийн тэргүүлэх чиглэл, үзэл баримтлал, хэрэгжүүлэх төсөл хөтөлбөрүүдийн талаар зөрчил, үл ойлголцол гарч байсан байна. Өөрөөр хэлбэл

Ерөнхийлөгчийн өргөн мэдүүлсэн төсөвт Конгресс өөрийн зүгээс өөрчлөлт оруулах, Засгийн газрын зарлагад хяналт тавих, Конгрессийн 2 танхим санал бодлоо тусгуулахыг хүсч байв.

1974 онд дээрхи хуулиудыг батлан гаргаснаар Конгрессоор Ерөнхийлөгчийн төсвийг батлахдаа өөрчлөлт оруулаад зогсохгүй, Конгрессоос санал болгосон төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх хөрөнгийг нэмж тусгах боломжтой болжээ. Үүнийг Конгресс шийдвэрлэхдээ юуны өмнө төсөв, эдийн засгийн мэдээллийг нэгтгэн боловсруулдаг, Засгийн газраас хараат бус, төвийн сахисан, үнэн зөв, шинжлэх ухааны үндэслэл, тооцоо бүхий судалгаа, шинжилгээ хийдэг, Конгрессийн гишүүд болон Байнгын хороодод төсөвтэй холбоотой мэдээ, мэдээлэл гаргаж өгдөг хүчирхэг нэгж шаардлагатай гэж үзсэн тул Конгрессийн дэргэд төсвийн шинжилгээ, судалгаагаар мэргэшсэн аппарат, нэгжүүдийг ажиллуулах болсон байна.

АНУ -д Ерөнхийлөгчөөс Конгресст өргөн барьсан төсвийг хянах, судалгаа дүгнэлт хийх, хянах, батлах процесс нь маш нарийн процесс юм. Ерөнхийлөгчийн төсвийн удирдлагын газар нь Холбооны улсын хэмжээний нэгдсэн төсвийг боловсруулан Конгресст 2-р сарын эхээр өргөн барина. Конгресст өргөн барьсан төсвийг хянах, батлах ажиллагаа нь нүсэр зохион байгуулалт, бүтэцтэй бөгөөд энэхүү үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлдэг Конгрессийн судалгааны алба, Конгрессийн төсвийн алба, Төрийн хариуцлагын алба гэсэн үндсэн 3 алба байна.

Конгрессийн төсвийн албанд CBO (Congresional budget office) хэмээх 300 орчим эрдмийн зэрэг цолтой, төсвийн мэргэжлийн шинжээч нар ажилладаг бөгөөд энэхүү алба нь улс орны эдийн засгийн бодлого, концепц, тэргүүлэх чиглэлд нийцүүлэн өндөр түвшний математик аппарат ашиглан төсвийн хэд хэдэн загваруудыг боловсруулан , ерөнхийлөгчөөс өргөн барьсан төсөвт анализ хийдэг байна. Энэ шатанд төсвийн асуудлаар зөвлөгөөн хийх, зарим нэгэн тоо баримтыг нягтлан хэлэлцэхээс гадна Засгийн газрын тодорхой агентлагуудын төсвийг тусгайлан авч хянадаг байна. Магадгүй энэ шатанд хараат бус, бие даасан байгууллагуудын төсвийг тусгайлан авч , хянах процесс явагддаг байх талтай.

Конгрессийн төрийн хариуцлагын алба нь (Government accountability office) Конгрессийн хяналт шалгалтын чиг үүргийг гүйцэтгэдэг бөгөөд татвар төлөгчдийн мөнгийг төрийн байгууллагууд хэрхэн зарцуулж байгааг бие даасан байдлаар шалгадаг. (Манайхаар Үндэсний аудитийн газартай ижил төстэй) 3150 гаруй ажилтантай, 500 ся ам. долларын жилийн төсөвтэй байгууллага юм. Үндсэн үүрэг нь: төсвийн хөрөнгийн зарцуулалтанд аудит хийх, хяналт шалгалт хийх, бодлогын судалгаа хийж Конгресст оруулж буй асуудлуудаар бодлогын хувилбар гаргаж өгөх, хууль, эрх зүйн шийдвэрт санал өгөх зэрэг үүрэгтэй.

Конгрессийн судалгааны алба (Congressional research service) Конгресст зориулан судалгаа хийх, мэдээлэл, лавлагаагаар хангах үүрэгтэй. **Конгрессийн төсвийн алба (Congressional budget office)** нь Танхимын төсвийн хороо, Сенатын төсвийн хорооноос бүрдэх бөгөөд төсвийн хороо тус бүр нь тодорхой салбар чиглэлүүдээр төсвийн дэд хороотой байдаг байна. (АНУ, Канадын төсвийн харилцааны талаархи мэдээллийг судалгаанаас дэлгэрүүлэн үзнэ үү)

3.2. Шинэ Зеландын туршлага

Шинэ Зеландын Засгийн газрын Үестминистрийн загвар нь парламентаар дэмжүүлэхгүйгээр төсвийн хөрөнгийг зарцуулж болохгүй гэсэн зарчимтай бөгөөд Үндсэн хууль болон Төрийн санхүүгийн хуулиараа төсвийн харилцаагаа зохицуулдаг байна. Гүйцэтгэх засаглалын боловсруулж парламентад өргөн барьсан төсвийн төслийг хянах, хэлэлцэх процесс

нь мөн л олон шат дамжлагаар Санхүү зардлын хороо, Сонгогдсон хороодоор дамжин хянагдаж, хяналтын шатанд гарсан нэмэлт тооцоонуудыг тусгайлан авч үзэх процедуртай юм байна. (Судалгааны мэдээллийг үзнэ үү)

3.3. ОХУ болон Украин

Эдгээр улсуудын хувьд бие даасан, Засгийн газраас хараат бус зарим байгууллагуудын салбарын зохицуулалтын хуулийг авч үзсэн ба ерөнхийдөө манайхтай ижил, гэхдээ зарим нэг авч болох туршлага байна. Тухайлбал, Украины “Украины Дээд Радын хүний эрхий тусгай төлөөлөгчий тухай” хуульд зааснаар “Хүний эрхийн төлөөлөгч нь өөрийн зарлагын төсвийг биечлэн боловсруулж Украины дээд Радад батлуулахаар өргөн барина” хэмээн хуульчилсан байна. Мөн Монополийн эсрэг хорооны төсвийг Украины Төрийн сангийн Ерөнхий газраас санхүүжүүлэх ба санхүүжилтийн хэмжээг Украины Дээд рада тогтооно хэмээн хуульчилсан байна.

Дүгнэлт

Монгол улсын төсвийн харилцааны эрх зүйн орчин, бусад орнуудын туршлагаас үзэхэд,

1. Засгийн газраас УИХ-д өргөн барьсан төсвийн төслийг хянах, судалгаа дүгнэлт гаргах нэгдсэн бодлого концепцийг тодорхойлох, нэмэлт өөрчлөлт оруулах, түүнд нийцүүлэн төсвийн оновчтой хувилбарыг боловсруулах төсвийн мэргэшсэн аппарат, институциональ бүтэц, төсвийн шинжилгээгээр мэргэшсэн боловсон хүчин УИХ-д шаардлагатай гэдэг нь харагдаж байна.
2. УИХ-ын харьяа болон Засгийн газраас хараат бус байгууллагуудын төсвийг УИХ тусгайлан боловсруулах, хянах, батлах механизмыг хуульчилах нь тэдгээр салбаруудын хуулинд тусгайлан заасан эдийн засгийн баталгаа, санхүүгийн хараат бус байдлыг хангах нөхцөлийг бүрдүүлэх боломжтой.
3. Төрийн хариуцлагын байгууллага буюу Төсвийн аудитийн байгууллагын хараат бус байдал, үйл ажиллагааны цар хүрээг өргөтгөж УИХ-ыг төсвийн хяналт, зарцуулалтын чиглэлээр судалгаа, шинжилгээ, мэдээ, мэдээлэлээр хангах үүрэгтэй мэргэшсэн үйлчилгээний алба хэлбэрээр УИХ-д илүү ойр ажиллуулах механизмыг төлөвшүүлэх нь зүйтэй болов уу.

НЭГ. Монгол улсын төсвийн харилцааны ерөнхий зохицуулалт, хараат бус - бие даасан байгууллагуудын төсвийн харилцаа, өнөөгийн нөхцөл байдал

1.1. Монгол улсын төсвийн харилцааны эрх зүйн орчин, төсөв хэлэлцэх процесс, үе шат

Монгол Улсын нэгдсэн төсөв нь

- Монгол Улсын төсөв;
- Орон нутгийн төсөв;
- Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангийн төсөв;
- Нийгмийн даатгалын сангийн төсвөөс бүрдэнэ.

Тухайн шатны төсвийн хүрээнд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа, орлогын эх үүсвэрийг хууль эрх зүйн актуудаар тусгайлан тогтоосон боловч төсвийн нэгдмэл байдлыг хангах нь төсвийн тогтвортой байдлыг хангах үндсэн суурь юм. Улсын төсөв боловсруулахад Сангийн сайд, бүх Төсвийн ерөнхийлөн захирагч нар, аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нар, Сангийн яам болон салбарын яамд эсвэл төсөв боловсруулах үүрэгтэй холбогдох агентлаг, байгууллага голлох үүрэгтэй. Энэхүү процесс нь улсын төсвийн баримт бичгийн төсөл УИХ-аар батлагдсанаар дуусгавар болох ба дараахь үе шатуудыг хамарна:

- Дунд хугацааны төсвийн хүрээ бэлтгэх (дунд хугацааны төсвийн таамаглал буюу макро эдийн засаг, төсвийн зорилтот үзүүлэлтүүд болон тооцоо танилцуулга, судалгааг гаргаж, Дунд хугацааны төсвийн хүрээний төсөл боловсруулах)
- Дунд хугацааны төсвийн зарлагын хязгаар бэлтгэх (Засгийн газраас Төсвийн ерөнхийлөн захирагч тус бүрийн төсвийн зарлагын хязгаарыг хэлэлцэн батална)
- Дунд хугацааны төсөв бэлтгэх (Төсвийн төсөл, төсвийн ерөнхийлөн захирагч тус бүрийн дунд хугацааны төсвийн төслийг Засгийн газрын хуралдаанаар хэлэлцэж УИХ-д өргөн мэдүүлэх, Улсын төсвийн төслийг УИХ-аар хэлэлцэж батлах)
- Төсвийн хуваарь батлах, хүргүүлэх

Төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн төсвийн төсөл боловсруулах үйл явц-Төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн төсвийн төсөл нь УИХ-аар батлуулахаар санал болгож буй Төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн эрхлэх асуудлын хүрээний бодлогыг хэрэгжүүлэхийн тулд явуулах үйл ажиллагаа болон түүнд шаардагдах төсвийн хөрөнгийг харуулсан бодлогын чухал баримт бичиг юм.

Төсвийн ерөнхийлөн захирагч нь дунд хугацааны төсвийн зарлагын хязгаарыг бэлтгэхэд

- жилийн эцсийн санхүүгийн болон бүтээгдэхүүн нийлүүлэлтийн тайлан
- дунд хугацаанд баримтлах салбарын бодлогын чиглэл, зорилт, хүрэх үр дүнг агуулсан бодлогын мэдэгдэл,
- шинээр эхлүүлэх хөтөлбөр өртгийн тооцоог багтаасан төсвийн хувилбарт тооцоог тус тус боловсруулдаг.

Дунд хугацааны төсөв бэлтгэх - Сангийн яам төсвийн ерөнхийлөн захирагч бүрийн төсвийн зарлагын хязгаарыг, төсөв боловсруулах удирдамжийн хамт ТЕЗ-д хүргүүлсний дагуу ТЕЗ нь төсвийн зарлагын хязгаарыг аймаг нийслэл болон төрийн захиргааны байгууллага бүрээр боловсруулна. ТЕЗ нь өөрийн эрхлэх асуудлын хүрээнд хөтөлбөрт суурилсан дунд хугацааны төсвийн төслийг төсвийн зарлагын хязгаарт багтааж боловсруулсний үндсэн дээр ТЕЗ бүр СЯ-тай хэлэлцэн тохиролцож МУ-ын дунд хугацааны төсвийн төслийг боловсруулна.

Төсвийн хуваарь батлах, хүргүүлэх үе шат-Төсвийн Ерөнхийлөн Захирагч бүр аймаг нийслэлийн засаг дарга нар болон төсвийн ерөнхий менежерүүдтэй бүтээгдэхүүн нийлүүлэлтийн болон үр дүнгийн гэрээ байгуулж, тухайн жилийн төсвийн багцын сар, улирлын санхүүжилтын хуваарийн төслийг боловсруулж СЯ-нд хүргүүлнэ. Төсвийн ерөнхийлөн захирагч өөрийн эрхлэх асуудлын хүрээний төсвийн төслийг харьяа байгууллагуудын үйл ажиллагааны хэтийн төлөвлөгөөний төслийн хамт Сангийн яаманд жил бүрийн 8 дугаар сарын 15-ны дотор хүргүүлнэ. Сангийн яам нь Төсвийн ерөнхийлөн захирагчид бүрийн төсвийн төслийг нэгтгэн 9 дүгээр сарын 15-ны дотор ЗГ-т мэдүүлнэ. ЗГ-ын хуралдаанаар хэлэлцэнэ.

УИХ -аар Улсын нэгдсэн төсвийг хэлэлцэж батлах журам- Монгол Улсын төсвийг хэлэлцэн батлах бүрэн эрхийг МУ-ын Үндсэн хуульд заасны дагуу Улсын Их Хурал эдэлнэ. Мөн Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай хуулийн 6-р зүйлд зааснаар УИХ нь:

- ЗГ-ын өргөн мэдүүлснээр улсын төсвийн орлого, төрийн чиг үүрэгт хамаарах ажил, үйлчилгээний санхүүжилт бусад санхүүжилтийг хэлэлцэж батлах;
- Төсвийн хүрээний мэдэгдлийг хэлэлцэн зөвшөөрөх;
- Төсвийн хүрээний мэдэгдэлд үндэслэн улсын эдийн засаг, нийгэмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл, улсын төсвийг батлах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ.

Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулиар Засгийн газар нь 10

сарын 1-ний өдрийн өмнө улсын төсвийн дараахь баримт бичгийн хамт Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлнэ:

- эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэлийн төсөл;
- улсын төсвийн төсөл, түүний тухай илтгэл;
- төсвийн ерөнхийлөн захирагч бүрийн эрхлэх асуудлын хүрээний төсвийн төсөл.

УИХ нь Засгийн газраас өргөн мэдүүлсэн улсын төсвийг 12 сарын 1-ний өдрийн дотор хэлэлцэн батлах бөгөөд УИХ-аар төсвийн төслийг 4 үе шаттайгаар хэлэлцүүлнэ.

I хэлэлцүүлэг:

- Ерөнхий сайд төсвийн төслийн талаар нэгдсэн хуралдаанд илтгэл тавина;

II хэлэлцүүлэг:

- Бүх Байнгын хороо, нам, эвслийн бүлэг, Төсвийн зарлагын хяналтын дэд хороо төсвийн төслийг эрхлэх асуудлынхаа хүрээнд хэлэлцэж гарсан санал, дүгнэлтийг томъёолон
- Төсвийн байнгын хороонд өгөх ба тус хороо эдгээр болон гишүүдийн гаргасан саналыг нэг бүрчлэн хэлэлцэн санал хураалт явуулж гаргасан санал, дүгнэлтээ нэгдсэн хуралдаанд оруулах бөгөөд нэгдсэн хуралдаан санал тус бүрээр ил санал хураалт явуулна;

III хэлэлцүүлэг:

- Төсвийн байнгын хороо нэгдсэн хуралдааны II хэлэлцүүлгээр олонхийн дэмжлэг авсан саналыг төсвийн төсөлд нэмж тусган төслийн эцсийн хувилбарыг танилцуулгын хамтаар нэгдсэн хуралдаанд оруулна;

IV хэлэлцүүлэг:

- Нэгдсэн хуралдаан даргалагч Монгол Улсын төсвийн тухай хуулийн төслийн зүйл, заалт бүрийг уншин сонсож тус бүрээр нь санал хураалт явуулж батлуулна.

Төсвийн ерөнхийлөн захирагч нар өөрийн салбар, хүрээний төсвийн төслийг холбогдох байнгын хороогоор хэлэлцэх үед нэмэлт тодруулга, тайлбар, тооцоог гаргаж өгөх, оруулсан төслийн үндэслэлийг тайлбарлах үүрэг хүлээнэ.

1.2. УИХ -ын харьяа болон бие даасан байгууллагуудын эрх зүйн статус, төсөв-санхүүгийн процесс, санхүүгийн бие даасан байдал

Төрд гүйцэтгэх эрх мэдлийн шинжтэй нийгмийн харилцааны тодорхой тусгайлсан чиг үүргүүд гэж байдаг бөгөөд түүнийг хэрэгжүүлэгч нь Засгийн газрын бус хараат бус, бие даасан, мэргэжлийн төрийн байгууллагууд байдаг ёс бий. Тийм байгууллагууд нь Олон улсын жишгээр ихэнхдээ Парламентаас байгуулагдаж, түүний өмнө ажлаа тайлагнадаг. Монгол Улсын 1992 оны шинэ Үндсэн хуульд төрийн эрх мэдэл хуваарилах зарчим тусгалаа олсоноор энэхүү зарчимд суурилсан төрийн байгууллагуудын “хууль тогтоох”, “гүйцэтгэх”, “шүүх” гэсэн 3 салаа бүхий тогтолцоо бий болсон юм.

Энэ дагуу төрийн гүйцэтгэх салаа мөчрийг Засгийн газар, түүний байгууллагууд бүрдүүлэх болсон билээ. Гэхдээ /Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийг тооцохгүйгээр/ дараахь байгууллагууд:

1. Авлигатай тэмцэх газар
2. Үндэсний Аудитын Газар;
3. Үндэсний Статистикийн Хороо;
4. Үнэт Цаасны Хороо;

5. Төрийн Албаны Зөвлөл;
6. Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс;
7. Сонгуулийн Ерөнхий Хороо;
8. Монгол банк
9. Санхүүгийн зохицуулах хороо

зэрэг нь гүйцэтгэх салаа мөчрийн хүрээнд хуулиар тогтоосон тусгай чиг үүргийг хэрэгжүүлэх боловч өөрийн ажил үүргийн хувьд Засгийн газраас хараат бус, бие даасан зохион байгуулалт, удирдлагатай төрийн байгууллагууд юм.

Тэдгээр байгууллагууд нь хууль тогтоох эрх мэдлийн байгууллага бус, харин тэндээс баталж, тогтоосон хууль тогтоомжийг гардан хэрэгжүүлэгч байдаг тул зайлшгүй гүйцэтгэх эрх мэдлийн тогтолцоонд хамаарна. Ингэхдээ гүйцэтгэх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч, төсөв хөрөнгийг төвлөрүүлэн хуваарилагч Засгийн газраас хараат бус байхын тулд УИХ-аас байгуулан, түүнд ажлаа зохих журмын дагуу тайлагнаж байдаг.

Авлигатай тэмцэх газар, Үндэсний аудитын газар, Үндэсний статистикийн хороо, Үнэт цаасны хороо, Төрийн албаны зөвлөл, Хүний эрхийн үндэсний комисс, Сонгуулийн ерөнхий хороо зэрэг байгууллагуудын үйл ажиллагааг тус тусад нь зохицуулсан хууль тогтоомжууд үйлчилж байх бөгөөд тэдгээр хуульд уг байгууллагуудад дараах нийтлэг шинж ажиглагдаж байна. Үүнд:

1. Тодорхой салбар дахь төрийн хууль тогтоомжийн биелэлтийг хангах, төрийн бодлого хэрэгжүүлэх, чиг үүрэг бүхий төрийн байгууллага;
2. УИХ-аас буюу УИХ -ын оролцоотойгоор байгуулагдаж, бүрдэж үйл ажиллагаагаа явуулж, тайлангаа УИХ -д тавьдаг. Дээр дурдсанаас ургуулан дүгнэлт хийж үзвэл төрийн гүйцэтгэх салаа мөчрийн хүрээнд тодорхой чиг үүргийг төрийн эрх мэдлийн бусад байгууллагаас хараат бусаар, бие дааж гүйцэтгэдэг төрийн байгууллагууд аж.

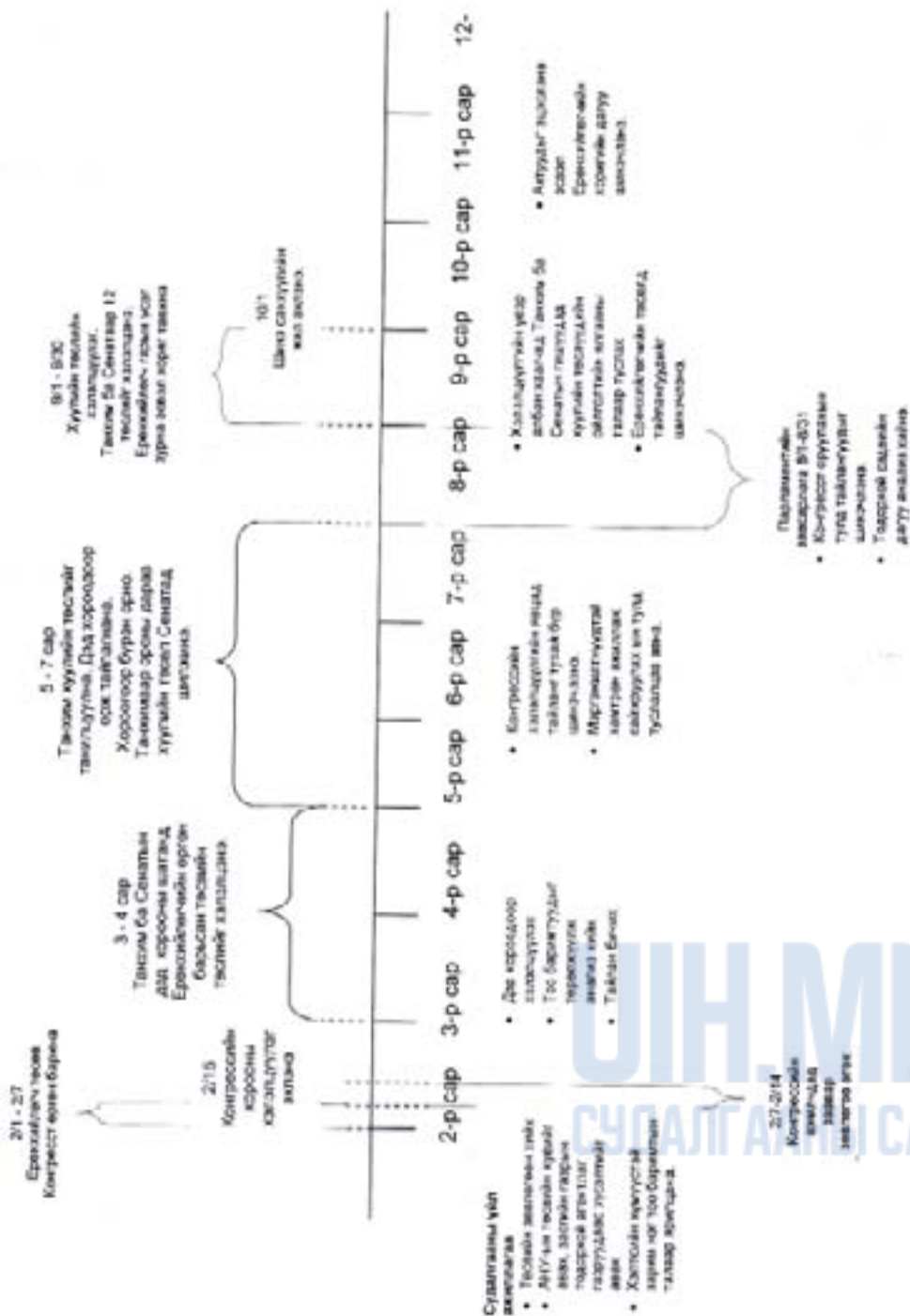
Нэршлийн хувьд тодорхой тогтсон зүйл бүрхэг байх бөгөөд одоо мөрдөгдөж байгаа хууль тогтоомжоор “УИХ-ын харъяа байгууллага”, “УИХ-д ажлаа тайлагнадаг”, “УИХ-аас томилогддог” гэсэн нэршлээр хуульчилсан байх бөгөөд яг ямар чиг үүрэгтэй байгууллагыг УИХ-ын харъяа байгууллага гэдэг талаар тодорхой тогтсон хуулийн зохицуулалт байхгүй байна. Иймд эдгээр байгууллагуудын “хараат бус, бие даасан агентлаг” гэж нэрлэн тэдгээрийг байгуулах, удирдлага, зохион байгуулалт, хяналт, ажлаа тайлагнах, төсөв санхүүгийн хараат бус байдал зэрэг асуудалд баримтлах зарчмыг ихээхэн тодорхой болгох шаардлагатай гэж үзэж байна.

***

АНУ-ЫН ТӨСВИЙН ҮЕ ШАТУУДЫН ХУГААНЫ ХУВААРЬ

* * *

МОНГОЛ УЛСЫН ДУНД ХУГААНЫ ТӨСВИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ҮЙЛ
АЖИЛАГАНЫ ҮЕ ШАТ, ТҮҮНИЙГ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ХУГААА

1-д сарын 5-ны дотор ТГЗ тухайн жилийн төслийн багийн (ср. хяргын тэнгүүжлийн хувиарийн төслийг боловсруулж, СЭ-нд хийгчтэй)

1-р сарын 5-ны өдөр НТХ-аас бичиглан аймал, нийслэлийн төсвийн дэвсгэрийг үгүйсгэнэ СБ-на хэргүүлнэ.

1-р сарын 10-ны дотор СХ яриа жилийн төсвийн сөр, уламжлал санхүүжилтийн хувиарийг бэлтгэж, ТЭЗ яарт үргүүлнэ.

Эр сарын 15-ны дотор СМ нь хуульд заасан журмын дагуу талбайгдох тэнгэр танилцуулж, судалгааг сарын 15-н өдөр тусгайг болговчухдаа

Эр сүрьеэ И-аас дотор С-аагуу, тоснийн агуудад эргэлт
Застийн сүрьеэ гинжүүр DNTX-аас тооцогд. Н-г түрүүлж

4-р сарын 5-ны өдөр ИГ ДХТХ-ны өргөтгөл хуралтай уулзсан

Бир сарын 16-ны дотор ТХЗ нь 11-аас 2000 тонн
1000 тоннгаар багасч, зарцуу хэмжээгээс өөрчлөх
төлбөрийн хэмжээг 31-аас бууруулна.

Б-р сарын 20-ны дотор СИ-ны ТЭГ-ын И-ын 2008 оны 256 тоот тогтоолд заагаа дагуу үзэгдэлд чөлөө, тэнцэг, тайлагм үзүүлсэн УБХ-ын төлөөлрөө ДТХ-ы зурд багтаан ИЭ бүрэлд төсвийн зарлагын ажлаарыг бэлдснээрүү, И-г үргүүлжээ.

6-й корпус 1-й дивизии И. В. Тухачевского получил задание вести наступление в направлении деревни Бельяны.

- 6-р сарын 15-ны өдөр ТЭЗ бүхийн тусгайн зарлагын хэмжээгээр өмнө хийгдсэн хийгдсэн хийгдсэн

6-й серии И-10-ты СЯ-ты, ТЭЗ буровой системы
маркирован так: 6-й, 10-ты, СЯ-ты, ТЭЗ, буровой,
системы, маркирован так: ТЭЗ-1, буровой, 10-ты

- 6-й вариант 13-м автор ТХЗ на тесноте: прилагая этикетку, вынул, вынул, вынул ТН (актн.м.с) брнр

8-й корпус 28-й армии, штаб которой был в г.м. Ленинград. Воевал в составе 1-й ударной армии на территории Восточной Пруссии.

7-й серии 5-ый доктор Айшат, индексации 13-ая
11-ый доктор туган кызыбарым астуал
картаны аял-аба тикими, тартып кызыар
Богдан, ДУТ-туканы үйд аял-аба тикими
индексацияны хамт аймат, индексации 11-а
март 2017

7-р сарын 18-ны өдөр Аймэг, нийслэлийн 12 болон түүний харьяа ТБХ (агентад) төслийн зарлагын хэлхээг багтаан ДНТ төслийн үйл ажиллагааны өдрийн тусламжтай хамт ТБХ-аар оруулна.

Бир сараан И-мэдээлэл ТЭЗ нь өөрийн эрхлэл, мэдээлэл
түргэлд хэргийг гүйцэтгэн, ТЭЗ голчлон үнэмлэх
архивын үнэмлэх багтаан болон, үнэмлэх, СН-д түргүүлж

9-р сарын 15-ны өдөр Санхүү, тээврийн ярууд
архивын Н-ын тэнгүүн МУ-ын ХТ-төсвийн Н
зургууд

З-р сарнам 15-аши дотор СЯ нь ТЭЗ-аас ирүүдэл ДХУ-ийн санхүүг ТЭЗ бүртгэл хэсгийн голчлолтой, Монгол Улсын дунда хувиараах тооцоонд тооцогддог боловчгүй.

19-р сарын 1-ний дотор МУ-ын ДНТ-ийн төлөө, ТЭЗ бүртгэл ДНТ-ийн төлөөх 10-н туралдаанаар тус тусын УИХ-д оруулж мэдүүлжээ.

12-р сарын 4-ны дотор УИХ-аар батлагдсан ДХТ-ийг (Тусгайн тухай хууль болон тусгайн эргэлтийн газрагч бүрийн туслахын талаарх)

2-й корпус 1-й дивизии ВВК им. Михаила Удальцова (всего 1000 человек)

[illegible]

12-р сарын 10-ны өдөр СХ УИХ-аас баталсан жилийн төсвийн хэлбэргүй үйлдвэрийн ТЭЗ нэрт хүртэлх

* * *

УИХ -д ажлаа тайлагнадаг болон, Улсын нэгдсэн төсөвт ерөнхийлөн захирагч тус бүрээр төсөв нь тусгагдан УИХ-аар батлагддаг байгууллагууд

1. УИХ-д ажлаа тайлагнадаг байгууллагуудын төсвийн зохицуулалт:

Эрх зүйн актын нэр, төрөл (Батлагдсан огноо)	Байгууллагын эрх зүйн байдлын тухай хуульд төсвийн санхүүжилтийн талаар тусгасан байдал	Засгийн газраас хараат бус байдал хангагдсан эсэх талаар одоогийн процесс, дүгнэлт
Авилгатай тэмцэх газар /Авилгын эсрэг хууль/ 2006.07.06	29.1.Авилгатай тэмцэх газрын зардлыг улсын төсвөөс санхүүжүүлж, үйл ажиллагаа явуулах эдийн засгийн баталгааг төр хангана. 29.2.Авилгатай тэмцэх газрын төсвийг улсын төсөвт тусгайлан тусгах бөгөөд энэхүү төсөв нь үйл ажиллагаагаа хараат бусаар хэрэгжүүлэх шаардлагыг хангасан байна. 29.3.Авилгатай тэмцэх газрын тухайн жилийн төсвийг өмнөх оны батлагдсан төсвийн хэмжээнээс бууруулан батлахыг хориглоно. 29.4.Авилгатай тэмцэх газрын гүйцэтгэх ажлын төсвийг Улсын Их Хурлын Тусгай хяналтын дэд хорооноос хянаж, санал болгосноор Улсын Их Хурал батална.	Авилгатай тэмцэх газрын төсөв ЗГ-аас хараат бус байхыг “Авилгын эсрэг хууль”-ийн 29. 1-29.4 дүгээр зүйл, заалтаар зохицуулсан боловч, “Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай хууль”-ийн 11.16-р зүйлээр төсвийн ерөнхийлөн захирагч, ерөнхий менежерийн жагсаалтыг нэг бүрчлэн тогтоосон бөгөөд түүнд УИХ-д ажлаа тайлагнадаг байгууллагын дарга нар хамрагдаж, энэ хууль болон, ЗГ-ын 2008 оны 256-р тогтоолын хавсралтад заасны дагуу төсвийн тооцоог хүргүүлэх, төсвийн зарлагын хязгаарыг нь Засгийн газар батлахаар зохицуулагдсан байна. Харин “Авилгын эсрэг хууль”-ийн 29.3-д тус газрын төсвийг өмнөх оныхоос нь бууруулахгүй байхаар зохицуулсан нь хараат бус байхын баталгаа болох талтай.
Монгол банк /Төв банкны тухай/ 1996.09.03	40.1. Монголбанк нягтлан бодох бүртгэлийн жишгийн дагуу санхүүгийн тайлан гаргана. 40.2. Монголбанк жил бүр санхүүгийн тайлангаа хөндлөнгийн хяналтын байгууллагаар баталгаажуулан Улсын Их Хуралд танилцуулна.	Монгол банкны төсвийн хараат бус байдал нь өөрийн орлогоос санхүүжүүлж жил бүр аудитын хяналтын байгууллагаар баталгаажуулан УИХ-д ажлаа тайлагнаж байхаар зохицуулагдсан байна.
Төрийн албаны зөвлөл /Төрийн албаны тухай/ 3. 2002.06.28	34.13.Зөвлөл нь орон тооны болон орон тооны бус салбар зөвлөл, ажлын албатай байна. Ажлын албаны даргыг Төрийн албаны зөвлөл томилж, чөлөөлнө. Орон тооны салбар зөвлөл болон ажлын албаны зохион байгуулалтын бүтэц, орон тоо, төсвийг Улсын Их Хурал батална.	“Төрийн албаны зөвлөлийн тухай хууль”-ийн 34.13-р заалтад ТАЗ-ын ажлын албаны зохион байгуулалтын бүтэц, орон тоо, төсвийг УИХ батлахаар заасан ч “Төсвийн байгууллагын удирдлага сахүүжилтийн тухай хууль” ЗГ-ын 256-р тогтоолд заасан журмыг баримтлахаар байна.

Сонгуулийн ерөнхий хороо /Сонгуулийн төв байгууллагын тухай/ 2006.01.12	3.6. Хороо бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхтэй холбогдон гарах зардлыг улсын төсвөөс санхүүжүүлэх бөгөөд түүний төсвийг Улсын Их Хурал батална.	СЭХ-ны төсвийг УИХ батлахаар “Сонгуулийн төв байгууллагын тухай хууль”-иар тогтоосон ч, “Төсвийн байгууллагын удирдлага сахүүжилтийн тухай хууль”-ийн 11.16-р зүйл, бусад холбогдох заалт, ЗГ-ын 256-р тогтоолд тусгасан журмын дагуу төсөв нь батлагддаг байна.
Үндэсний статистикийн хороо /Статистикийн тухай/ 1997.06.05	4. Үндэсний статистикийн хороо, аймаг, нийслэл, дүүргийн статистикийн газар, хэлтсийн үйл ажиллагааг улсын төсвөөс санхүүжүүлнэ. Төсөв нь статистикийн үйл ажиллагааг хараат бусаар хэрэгжүүлэх шаардлагыг хангасан байна. Статистикийн үйл ажиллагааг сум, баг, хороонд эрхлэн явуулахтай холбогдон гарах зардлыг орон нутгийн төсвөөс санхүүжүүлнэ.	“Статистикийн тухай хууль”-иар төсөв нь статистикийн үйл ажиллагааг хараат бусаар хэрэгжүүлэх шаардлагыг хангахаар заасан ч, “Төсвийн байгууллагын удирдлага сахүүжилтийн тухай хууль” ЗГ-ын 256-р тогтоолд заасан журмын дагуу төсвийг боловсруулж, хянаж, баталдаг байна.
Санхүүгийн зохицуулах хороо /Санхүүгийн зохицуулах хорооны эрх зүйн байдлын тухай/ 2005.11.17	20.1.1. улсын төсвөөс хуваарилсан хөрөнгө; 20.1.2. тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдээс төвлөрүүлсэн зохицуулалтын үйлчилгээний хөлс; 20.1.3. хуулийн дагуу үйл ажиллагаа явуулснаас олсон бусад орлого. 21.1. Хороо нь холбогдох хуульд заасны дагуу нягтлан бодох бүртгэл хөтөлж, санхүүгийн тайлан гаргах бөгөөд жилийн эцсийн санхүүгийн тайланг аудитаар баталгаажуулна.	СЗХ-ны төсөвт улсын төсвөөс хуваарилах хөрөнгө бүхэлдээ “Төсвийн байгууллагын удирдлага сахүүжилтийн тухай хууль” ЗГ-ын 256-р тогтоолд заасан журмын дагуу зохицуулагдаж байна.
Үндэсний аудитын газар /Төрийн аудитын тухай/ 2003.01.03	8.1. Үндэсний аудитын газрын төсвийг түүний саналыг үндэслэн Улсын Их Хурал хэлэлцэн батална. Төсөв нь Үндэсний аудитын газар үйл ажиллагаагаа хараат бусаар хэрэгжүүлэх шаардлагыг хангасан байна. 8.2. Энэ хуулийн 8.1-д заасан төсөвт ажилтнуудын мэргэшил, мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх, нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх, байгууллагын хөрөнгө оруулалтад шаардагдах хөрөнгийг тусгана.	“Төрийн аудитын тухай хууль” -ийн 8.1, 8.2-р заалтаар хараат бус байхад зохицуулсан ч “Төсвийн байгууллагын удирдлага сахүүжилтийн тухай хууль”-ийн 11.16 болон холбогдох бусад заалт, ЗГ-ын 256-р тогтоолд заасан журмын дагуу зохицуулагддаг байна.

Хүний эрхийн үндэсний комисс /Монгол Улсын хүний эрхийн үндэсний комиссын тухай/ 2000.12.07	22.2. Комиссын төсвийг түүний саналыг үндэслэн Улсын Их Хурал баталж улсын төсөвт тусгайлан тусгах бөгөөд энэхүү төсөв нь үйл ажиллагаагаа хараат бусаар хэрэгжүүлэх шаардлагыг хангасан байна.	ХЭҮК -ын төсвийг түүний саналыг үндэслэн УИХ батлахаар “Монгол Улсын хүний эрхийн үндэсний комиссын тухай хууль”-д заасан ч “Төсвийн байгууллагын удирдлага сахүүжилтийн тухай хууль”-ийн холбогдох заалт, ЗГ-ын 256-р тогтоолд заасан журмыг баримтлахаар тусгасан байна.
Нийгмийн даатгалын үндэсний зөвлөл /Нийгмийн даатгалын тухай/ 1994.05.31	2.Нийгмийн даатгалын үндэсний зөвлөл нь нийгмийн даатгалын сангийн төсвийн төслийг Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай болон Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн тухай хуульд нийцүүлэн боловсруулж нийгмийн даатгалын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад хүргүүлнэ.	НДҮЗ -ийн төсөв нь нийгмийн даатгалын хөрөнгөөс санхүүждэг байна.
Олон нийтийн радио, телевизийн үндэсний зөвлөл /Олон нийтийн радио, телевизийн тухай/ 2005.01.27	17.1.1. радио, телевизийн нэвтрүүлгийн үйлчилгээний хөлс; 17.1.2. зар сурталчилгаанаас олсон орлого; 17.1.3. тоног төхөөрөмж, бусад эд хөрөнгөө түрээслүүлсний орлого; 17.1.4. Монгол Улсын болон гадаадын иргэн, хуулийн этгээд, харьяалалгүй хүнээс өгсөн хандив, тусламж; 17.1.5. улсын төсвийн дэмжлэг; 17.1.6. хууль тогтоомжид заасан бусад эх үүсвэр. 24.1.2. олон нийтийн радио, телевизийн үйл ажиллагааны үндсэн зорилт, стратеги төлөвлөгөө, тухайн жилийн төсвийн төслийг хэлэлцэх, Монгол Улсын төсөвт тусгуулах;	ОНРТҮЗ-ийн төсвийг “Төсвийн байгууллагын удирдлага сахүүжилтийн тухай хууль” ЗГ-ын 256-р тогтоолд заасан журмын дагуу батлахаар зохицуулсан байна.
2. Засгийн газрын бус, УИХ-аар төсвийг нь батладаг байгууллагууд:		

УИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

Улсын ерөнхий прокурорын газар /Прокурорын байгууллагын тухай/ 2002.07.04	34.1. Прокурорын байгууллагын зардлыг улсын төсвөөс санхүүжүүлж, үйл ажиллагаагаа явуулах эдийн засгийн баталгааг төр хангана.	Шүүх, Прокурор, Үндсэн хуулийн цэц, Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн төсвийг өөрсдийнх нь хуульд УИХ тусгайлан зааж батлах-ар зохицуулсан байна. Харин “Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль”-ийн 3-т цэцийн төсөв цаоингийн сан, хэмжээг цэцийн даргын санал болгосноор УИХ тогтоож батална гэж заажээ.
Үндсэн хуулийн цэц /Монгол улсын үндсэн хуулийн цэцийн тухай/ 1992.05.08	3.Цэцийн төсөв, цалингийн сан, гишүүдийн цалингийн хэмжээг Цэцийн даргын санал болгосноор Улсын Их Хурал тогтоож батална.	“Төсвийн байгууллагын удирдлага сахүүжилтийн тухай хууль”-ийн 11.16-р заалтад энэ хуульд хамаарах төсвийн ерөнхийлөн захирагч, ерөнхий менежерийн жагсаалтад дээрхи байгууллагуудын удирдлага хамрагдсанаас гадна ЗГ-ын 256-р тогтоолд давхар тусгасан байна.
Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл /Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн тухай/ 1992.05.29	4. Зөвлөлийн ажлын албаны болон үйл ажиллагаанд шаардагдах зардлыг улсын төсвөөс санхүүжүүлнэ.	
4Улсын дээд шүүх /шүүхийн тухай/ 2002.07.04	19.1.Шүүхийг улсын төсвөөс санхүүжүүлж, үйл ажиллагаагаа явуулах эдийн засгийн баталгааг төр хангана. 19.2.Шүүхийн төсөв нь шүүгчийн хараат бус, шүүхийн бие даасан байдлыг хангах, шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх шаардлагыг бүрэн хангасан байна. 19.3.Шүүхийн төсөв нь Улсын дээд шүүхийн төсөв, орон нутгийн шүүхийн болон дагнасан шүүхийн төсөв, Ерөнхий зөвлөлийн төсвөөс бүрдэнэ.	
Дүгнэлт: <ul style="list-style-type: none"> Монгол банкнаас бусад Улсын Их Хуралд ажлаа тайлагнадаг болон Засгийн газрын бус, УИХ-аас төсвийг нь нэр зааж баталдаг байгууллагуудын төсвийн хүрээний мэдэгдэл өргөн мэдүүлэх, хянах, төсвийг батлах журам нь “Төсвийн байгууллагын удирдлага сахүүжилтийн тухай хууль” ЗГ-ын 256-р тогтоолд заасны дагуу зохицуулагдахаар хуульчилсан байна. 		

***

Улсын Их Хуралд ажлаа тайлагнадаг байгууллагуудын 2005 - 2009 оны нэгдсэн төсөвт суулгасан төсвийн төлөвлөлт, гүйцэтгэл /сая төгрөг/

Байгууллагын нэр	2005			2006			2007			2008			2009
	төлөвлөлт	зарцуулалт	зөрүү	төлөвлөлт	зарцуулалт	зөрүү	төлөвлөлт	зарцуулалт	зөрүү	төлөвлөлт	зарцуулалт	зөрүү	
• Авилгатай тэмцэх газар	-	-	-	-	-	-	1983.9	1620.6	363.3	2853.2	2621.1	232.1	2837.2
• Хүний эрхийн үндэсний комисс	80.4	77.2	3.2	94.5	91.9	2.6	133.5	129.7	3.8	269.6	264.7	4.9	179.9
• Нийгмийн даатгалын үндэсний зөвлөл	-	17.2	-	-	17.9	-	-	29.4	-	-	40.9	-	-
• Олон нийтийн радио, телевизийн үндэсний зөвлөл				5218.5	5658.4	439.9	7782.4	7873.5	-91.1	9401.2	9742.7	-341.5	6999.3
• Үндэсний статистикийн хороо	631.0	641.1	-10.1	1003.2	1003.0	0.2	1616.6	1618.5	-1.9	2491.4	2482.7	8.7	3431.0
• Төрийн албаны зөвлөл	146.5	161.2	-14.7	175.6	156.3	19.3	279.8	181.0	98.8			-	311.0
• Үндэсний аудитын газар	177.2	176.0	1.2	221.1	217.7	3.4	384.5	358.7	25.8	554.2	539.3	14.9	518.1
• Санхүүгийн зохицуулах хороо	107.2	108.7	-1.5	332.4	325.9	6.5	541.4	698.9	-157.5	620.6	734.4	-113.8	911.1
• Монгол банк	-	3750.6	-	4388.8	4103.2	285.6	4592.2	3946.4	645.8	5822.8	5027.9	794.9	-
• Сонгуулийн ерөнхий хороо	553.4	547.0	6.4	77.2	82.7	-5.5	171.6	158.2	13.4			-	4,157.8
Засгийн газрын бус, УИХ-аар төсвийг нь батладаг байгууллагууд													
• Улсын ерөнхий прокуратурын газар	2048.6	2071.4	-22.4	2,4	2751.9		4270.6	4166.9	103.7	7502.0	7494.7	7.3	5754.2

• Үндсэн хуулийн цэц	94.5	95.8	-1.3	143.1	121.1	22.0	213.4	182.4	31.0	746.1	734.2	11.9	1173.0
• Үндэсний аюулгүй байд- лын зөвлөл	70.3	67.8	2.5	95.1	85.5	9.6	243.2	209.2	34.0	440.9	440.5	0.4	508.8
• Улсын дээд шүүх	260.0	257.6	2.4	352.0	352.4	-0.4	533.9	512.4	21.5	957.8	939.9	17.9	701.2

Тайлбар:

- УИХ -д ажлаа тайлагнадаг байгууллагууд болон ЗГ-ын бус, УИХ-аас нэр зааж төсөв нь батлагддаг байгууллагуудын 2005 - 2009 оны төсвийн төлөвлөлт, гүйцэтгэлийг нэгдсэн төсвөөс түүвэрлэн авч хэмнэлт, хэтрэлтийн зөрүүг гаргалаа. Зарим байгууллагын холбогдох мэдээлэл олдоогүй тул нийт дүнг нэгтгэн гаргах боломжгүй байсан болно.

* * *

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ХОЁР. Гадаадын зарим орнуудын төсвийн харилцааны зохицуулалт, туршлага**2.1. Улсын төсвийн асуудлаар гүйцэтгэх засаглал болон хууль тогтоох засаглалын хоорондын зөрчлийг хэрхэн шийдвэрлэсэн тухай бусад орны туршлага****2.1.1. АНУ-ын төсвийн харилцааны асуудлаар гүйцэтгэх засаглал болон конгрессийн хооронд үүссэн зөрчлийн тухай**

Сүүлийн гучаад жил АНУ-ын Холбооны сангийн бодлогыг тодорхойлж, хэрэгжүүлж ирсэн гол хууль эрх зүйн акт бол Конгрессийн төсөв болон Захиран зарцуулахыг хянах тухай хууль юм. Энэхүү хуулиар Конгресс жил бүр нийт зардал болон орлогын хэмжээг тогтоож, засгийн газрын 20 гол чиг үүргийг /батлан хамгаалах, хөдөө аж ахуй, эрүүл мэнд гэх мэт/ хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай хөрөнгийг хуваарилдаг байна. Харин 1974 оноос өмнө Конгресст төсөв зохиоход баримтлах “гарын авлага” болох холбогдох хууль эрх зүйн акт байгаагүй тул Ерөнхийлөгчийн өргөн барьсан төсвийг шууд хүлээн авахаас өөр аргагүй байв.

Ерөнхийлөгчийн өргөн мэдүүлсэн төсөвт Конгресс өөрийн зүгээс өөрчлөлт оруулах, засгийн газрын зарлагын удирдлагад конгрессийн хоёр танхим өөрсдийн үзэл бодлоо тусгуулахыг хүсэж байв. Энэ байдал нь хууль тогтоох засаглал болон гүйцэтгэх засаглалын хооронд төсвийн тэргүүлэх чиглэлийн үзэл баримтлалын асуудлаар зөрчил үл ойлголцлыг бий болгож байв. Конгресс Ерөнхийлөгчийн төсвийг батлахдаа өөрчлөлт оруулаад зогсохгүй конгрессоос баталсан төсөл хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой хөрөнгийг нэмж тусгаснаар төсвийг батлах сонирхолтой байв. Харин Ерөнхийлөгч Конгрессоос баталсан “шинэ” төсвийг хэрэгжүүлэхээс татгалзах (presidential impoundment of funding) эрхтэй байсан нь 1970-д оны эхээр Конгрессын санааг ихээхэн зовоож байв.

2.1.2. Америкийн Нэгдсэн Улс ямар байдлаар асуудлыг шийдвэрлэсэн бэ?

1921 оны Төсөв болон Нягтлан Бодох Бүртгэлийн тухай Хуулийн дагуу Ерөнхийлөгчийн улам бүр нэмэгдэж байсан нөлөөллөөс болгоомжилж Конгресс уг хуульд томоохон өөрчлөлт оруулахыг хүсэх болсон байна. Учир нь 1921 оны хуулийн дагуу байгуулагдсан Төсвийн Товчоо нь /хожим нь 1971 онд Удирдлага болон Төсвийн Алба нэртэй болсон/ төсвийн талаархи мэдээллийг Ерөнхийлөгчид бэлтгэн өгдөг ба энэ нь Ерөнхийлөгчид улсын төсвийн талаархи мэдээллийг “өмчлөх”, хянах бололцоог олгож байв.

Харин Конгресст төсөв эдийн засгийн мэдээллийг нэгтгэн боловсруулдаг, засгийн газраас хараат бус, бие даасан шинжилгээ судалгаа хийдэг, засгийн газраас өргөн барьсан төсвийн төсөлд төвийг сахисан, үнэн зөв, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй дүн шинжилгээ хийдэг, Конгрессийн гишүүд болон байнгын хороодод төсөвтэй холбоотой шаардлагатай бусад мэдээ мэдээллийг гаргаж өгдөг нэгж дутагдаж байв. Тухайн үед Конгрессийн гишүүд Ерөнхийлөгч асан Ричард Никсоныг төсвийн нөөц хөрөнгийг зарцуулахдаа түүний бодлоготой нийцээгүй ч Конгрессоос баталсан төсөл хөтөлбөрүүдийг санхүүжүүлэхээс хойрго хандаж буйг буруушааж байв. Мөн зарим гишүүд гүйцэтгэх засаглалын боловсруулж Конгресст оруулж ирсэн төсвийн тухай мэдээллүүдийн үнэн зөвт эргэлзэж байгаагаа ч илэрхийлж байв.

Эдгээр болон бусад шалтгаанаар 1974 онд Конгрессийн төсөв болон төсвийн зарцуулалтанд хяналт тавих тухай¹ (Congressional Budget and Impoundment Control Act) тухай хуулийг

¹ Конгрессоос баталсны дагуу төсөв мөнгөн хөрөнгийг захиран зарцуулахаас татгалзахыг холбооны нөөцийн импаундмент гэж ойлгодог. Өөрөөр хэлбэл, Ерөнхийлөгч Конгрессийн баталснаар төсвийг зарцуулахгүй байж болохыг хэлнэ. Энэ эрх нь 1921 оны Төсөв болон Нягтлан Бодох Бүртгэлийн тухай хуулиар АНУ-ын Ерөнхийлөгчид олгогдсон байдаг.

баталжээ. Энэхүү хуулиар Ерөнхийлөгчийн төсөв хөрөнгийг захиран зарцуулахад хяналт тавих шинэ процедуруудыг хуульчилж өгчээ. Мөн хуулиар Ерөнхийлөгчөөс хамаарахгүйгээр Конгресс шаардлагатай гэж үзэж байгаа төсвийн тэргүүлэх чиглэлийг өөрөө тодорхойлж, хэрэгжүүлэхэд нь хяналт тавих боломжтой болсон байна.

Ийнхүү 1974 онд Конгрессийн төсөв болон төсвийн зарцуулалтанд хяналт тавих тухай хууль батлагдсанаар төсвийн харилцаатай холбоотой олон асуудлуудыг Конгресс засгийн газраасаа хараат бусаар шийдвэрлэх бололцоотой болжээ. Тухайлбал, энэ хуулиар Конгрессоос баталж өгсний дагуу Ерөнхийлөгчийн зүгээс төсвийг захиран зарцуулахгүй байгаад тавих хяналтын системийг бий болгосон, хоёр танхимд тус бүрд нь зөвхөн төсвийг боловсруулах ажлыг хариуцах байнгын хороодыг байгуулсан, Конгресст төсвийн тэргүүлэх чиглэлийг Ерөнхийлөгчийн төсөвт баригдахгүйгээр тодорхойлох боломжийг олгосон байна.

Мөн хуулиар Конгрессийн төсвийн албыг (Congressional Budget Office) байгуулсан ба уг алба нь Ерөнхийлөгчийн төсвийн төсөлд дүн шинжилгээ хийхээс гадна Конгрессийн санал болгосон төсвийн төсөлд үнэлгээ тооцоолол хийх үүрэгтэй нэгж юм. Сенатын Ерөнхийлөгч болон Төлөөлөгчдийн танхимын спикер нар Конгрессийн төсвийн албаны даргыг 4 жилийн хугацаатай хамтран томилдог ба аль ч танхим түүнийг тогтоолоор өөрчилж болдог. Энэхүү албаны тухай дэлгэрэнгүй мэдээллийг дараагийн хэсгээс үзнэ үү?

2.1.3. Парламентад улсын төсвийн асуудлаар судалгаа шинжилгээ хийдэг, парламентын гишүүдэд үйлчилдэг бие даасан нэгж байх хэрэгтэй юу? Бусад улс орнуудын туршлага, сургамж юунд оршино вэ?

Конгрессийн Төсвийн Алба

Зөвхөн Конгресст үйлчлэх зорилготой Конгрессийн Төсвийн Алба нь дээр дурьдагдсан 1974 оны “Конгрессийн төсөв болон төсвийн зарцуулалтанд хяналт тавих тухай” хуулийн дагуу байгуулагдсан бөгөөд нийт 230 ажилтантай, тэдгээрийн 70 хувь нь эрдмийн зэрэг цолтой эдийн засагчид болон нийгмийн бодлогын шинжээчид байна. Уг албаны гол чиг үүрэг нь төсвийн хороодод болон конгрессийн гишүүдэд төсөвтэй холбоотой судалгаа шинжилгээний үйлчилгээ үзүүлэхэд оршино.

Энэ алба нь Ерөнхийлөгчийг холбооны улсын төсвийг Конгресст өргөн барьснаас хойш нэг сарын хугацаанд уг төсвийн төсөлд бие даасан хараат бус шинжилгээ тооцоолол хийж төсвийн асуудал хариуцсан байнгын хороодод хүргүүлдэг. Мөн Конгрессоос хэрэгжүүлэх төсөл хөтөлбөрүүдийн тооцооллыг боловсруулж, хэрэгжиж эхэлсэн хөтөлбөрүүдийн явцын үнэлгээг эдийн засгийн нөхцөл байдалтай уялдуулан шинэчлэн хийх зэргээр жилийн турш хэдэн арван төсвийн төслийг боловсруулж сонирхогч талуудад хүргүүлдэг. Судалгааны бүтээгдэхүүнүүдийг конгрессийн гишүүд, олон нийтэд хүртээмжтэй байхаар тухайн албаны интернет хуудсанд байршуулдаг ба өмнөх удирдлагууд болон мэргэжлийн эдийн засагчид шинжээчдийн санал бодлыг хүлээн авч, албаныхаа үйл ажиллагааны ил тод байдлыг ханган ажилладаг байна.

2.1.4. Төрийн хариуцлагын байгууллагын талаархи мэдээлэл

Конгрессийн хяналт, шалгалтын үүрэг гүйцэтгэдэг агентлаг бөгөөд татвар төлөгчдийн мөнгийг төрийн байгууллагууд хэрхэн зарцуулж байгааг бие даасан байдлаар шалгадаг. Төрийн хариуцлагын алба нь 1921 онд байгуулагдсан. Төв оффис нь Вашингтон хотод байх ба салбарууд нь АНУ-ын 11 гол хотуудад үйл ажиллагаагаа явуулдаг байна. Ойролцоогоор эдийн засагч, социологч, нягтлан бодогч, төрийн бодлогын шинжээч, өмгөөлөгч болон эрүүл мэндийн бодлогын хүрээнд ажилладаг мэргэжилтэн зэрэг 3300 албан хаагчидтай бөгөөд тэдний 2/3 нь төв оффист ажилдаг байна. албан хаагчдын

Албаны дарга буюу Ерөнхий хянагчийг Конгрессоос дэвшүүлсэн нэрсээс Ерөнхийлөгч 15 жилийн хугацаатайгаар томилдог. Төрийн албанд ховор байдаг ийн урт хугацаагаар томилж байгаа нь тасралтгүй үргэлжлэх удирдлагыг хангаж байгаа хэрэг. Одоогийн Ерөнхий хянагчийн албыг Жин Л.Додаро хашиж байна. Төрийн хариуцлагын албаны үндсэн үүрэг нь Конгрессийг Үндсэн хуулийн үүргээ гүйцэтгэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх, үйл ажиллагаагаа сайжруулахад нь туслах бөгөөд америкийн ард түмний ашиг сонирхолын тулд Холбооны байгууллагуудын хариуцлагад баталгаа өгөх явдал юм.

Мөн тус алба нь Конгрессийг цаг үеийн тулгамдсан асуудалтай холбогдсон бодит, баримт дээр тулгуурласан, нам бус, ижил бус, шудрага, тэнцвэртэй мэдээллээр хангадаг. Тухайн алба нь Конгрессийн хороо болон дэд хорооны хүсэлтийн дагуу ажилладаг.

Дараахь үндсэн үүрэг, эрх мэдлийг хэрэгжүүлнэ:

- Улсын агентлагууд төсвийн хөрөнгийг хэр үр ашигтай зарцуулж байгааг тогтоохоор аудит хийх,
- Хууль бус болон буруу үйл ажиллагаа явуулж байгаа талаархи мэдэгдлийн дагуу шалгах,
- Төрийн бодлого, хөтөлбөрүүд зорилгодоо хүрч байгаа эсэхийг шалгах,
- Бодлогын судалгаа хийх ба Конгресст орж байгаа асуудлуудын хувилбарыг гаргаж өгөх.

2.2. Канадын холбооны төсвийн судалгаа шинжилгээний асуудлаар гүйцэтгэх засаглал болон канадын парламентын хооронд үүссэн зөрчлийн тухай

Канадын парламент тус улсын Сангийн Яамны (Department of Finance) боловсруулсан улс орны ирээдүйн эдийн засгийн чиг хандлагын таамаглал төсвийн шинжилгээ, түүний үнэн зөв байдалд сүүлийн жилүүдэд эргэлзэх хандлагатай байх болжээ. Үүний нэг жишээ нь парламент өөрийн дэргэд эдийн засаг, төсвийн асуудлаар судалгаа шинжилгээ хийх нэгжийг байгуулах эсэх тал дээр харъяа судалгааныхаа нэгжээр (Parliamentary Information and Research Service) судалгаа хийлгэсэн явдал юм. Судалгааны дүгнэлтийн тухайд хожим дурьдах болно. Харин одоо Канадын Сангийн Яамны зүгээс дээрхи шүүмжлэлд хэрхэн хандаж буй тухай мэдээлэлтэй танилцана уу?

Сүүлийн 15 жил тус яамнаас боловсруулсан эдийн засгийн таамаглалыг ихээхэн шүүмжилж байгаад дүгнэлт хийн Канадын Сангийн Яам нь судалгаа шинжилгээнийхээ тооцооллын арга зүй болон гүйцэтгэлдээ хөндлөнгийн дүгнэлт хийлгүүлсэн байна. Хөндлөнгийн дүгнэлтийг Эрнст энд Янг компани хийсэн байна². Аудитын дүгнэлтээр Канадын Сангийн Яамны мэргэжилтнүүдийн боловсруулдаг төсвийн шинжилгээ, таамаглал нь олон улсын жишигтэй ойролцоо байгаа хэдий ч судалгааны арга зүйгээ сайжруулах талаар нийт 29 зөвлөмжийг өгсөн байна. Сангийн яам уг зөвлөмжийг бараг бүрэн биелүүлсэн байна.

Харин “Канадын Холбооны Төсвийн процесс болон төсвийн системд хийсэн шинжилгээ”-ний тухай доктор Тим О’Нейлийн хийсэн өөр нэг тайлангаас үзвэл мөн л хэд хэдэн зөвлөмжүүдийг өгсөнөөс гадна парламентад бие даасан судалгааны байгууллага байж болох тухай тусгажээ. Гэхдээ дээрхи хоёр тайлангийн аль аль нь Канадын парламентад АНУ-ын Конгресст үйлчилдэг бие даасан хараат бус Конгрессийн Төсвийн Алба (Congressional Budget Office) шиг алба байх шаардлагатай гэсэн санааг дэмжээгүй байна.

Яагаад? Учир нь засаглалын уэстминстерийн системд хамаардаг Канадад конгрессийн

² “Review of Canadian Federal Fiscal Processes and Systems”, by Tim O’Neill, June 2005

системтэй орон болох АНУ-д байдаг шиг бие даасан нэгж ач холбогдол багатай байна гэж үзжээ. Уэстминстерийн системийн үед гүйцэтгэх засаглал нь хууль тогтоох засаглалынхаа салшгүй хэсэг нь байдаг ба засгийн газрын өргөн барьсан төсвийн төсөлд засгийн газрын зөвшөөрөлгүйгээр парламентын зүгээс өөрчлөлт оруулах нь засгийн газартаа үл итгэх саналыг парламент гаргаж байна гэж ойлгодог.

Харин конгрессийн системийн үед гүйцэтгэх засаглалаас Конгрессийн бодлого хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай төсвийн тооцооллыг өргөн барьдаг. Конгрессоос эцсийн байдлаар батлагдсан төсөвт Ерөнхийлөгчийн өргөн барьсан бүх төсвийг заавал хамруулах шаардлагагүй байдаг. Ерөнхийлөгчийн өргөн мэдүүлсэн төсвийг бүхэлд нь эсвэл хэсэгчлэн батлаагүй нь Ерөнхийлөгчийг огцруулах үндэслэл болдоггүйгээрээ конгрессийн систем нь Уэстминстерийн системээс ялгаатай байна. Зарчмын энэ ялгаа нь Конгресст үйлчилдэг төсвийн асуудал хариуцсан бие даасан нэгж болох Конгрессийн Төсвийн Алба шиг албыг Канадын парламентад байгуулах нь ач холбогдол багатайг харуулж байна гэжээ.

2.2.1. Канад улс ямар байдлаар асуудлыг шийдвэрлэсэн бэ?

2006 оны 4-р сарын 11-нд Канадын засгийн Газар Холбооны Хариуцлагын тухай хуулийг (Federal Accountability Act) санаачилсан бөгөөд энэхүү хуулийн зорилго нь Засгийн газрын үйл ажиллагаанд үнэлэлт дүгнэлт өгөх, хариуцлага илт байдлыг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн байна. Мөн зэрэгцээд Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр боловсруулсан ба энэ хөтөлбөрийн дагуу Канадын парламентад төсвийн асуудлаар судалгаа шинжилгээний бүтээгдэхүүн нийлүүлдэг орон тооны Парламентын Төсвийн ажилтан (Parliamentary Budget Officer) байх нь зүйтэй гэж үзжээ.

Ийм байдлаар Канадын Засгийн газар канадын парламент болон канадын ард түмэнд ажлаа илүү хариуцлагатай тайлагнах бололцоотой гэж үзжээ. Мөн хуулийн хоёрдахь хэсэгт Канадын Парламентын хуульд оруулах өөрчлөлтийг тусгажээ. Энэ өөрчлөлтөөр Канадын Парламентын Номын Санд Парламентын Төсвийн шинжээчийн (Parliamentary Budget Officer) орон тоог шинээр бий болгох, тухайн ажилтан нь улс орны эдийн засаг төсвийн асуудлаар засгийн газраас хараат бус судалгаа шинжилгээ хийж Төсвийн байнгын хороодод болон парламентын гишүүдэд хүргүүлэх үндсэн чиг үүрэгтэй ажиллахаар хуульчлах нь зүйтэй гэсэн байна. Ийнхүү засгийн газрын зүгээс парламенттайгаа төсвийн судалгаа шинжилгээний асуудлаар хэрхэн хамтран ажиллах боломжтойг тодорхойлсон арга хэмжээг авч холбогдох ажлуудыг хийсэн байна.

Одоо дээр дурьдаад орхисон судалгааны дүгнэлтийг танилцуулбал Эрнст энд Янг компанийн зөвлөмжид төсөв эдийн засгийн таамаглалын асуудлаар бие даасан судалгаа шинжилгээний байгууллагыг парламентад бий болгох нь засгийн газрын ижил төстэй байгууллагын хуулбар болох бөгөөд засгийн газрын хариуцлагын тухай Канадын улс төрийн уламжлалыг эвдэх аюултайг анхааруулжээ. Харин доктор Тим О-Нейлийн үзэж байгаагаар олон улсын практикт ашиглагдаж буй хоёр загвар болох Конгрессийн Төсвийн Алба болон Голландын Эдийн засгийн бодлогын шинжилгээний товчооний (Bureau for Economic Policy Analysis) аль нь ч Канадын хувьд тохиромжгүй юм гэжээ.

Учир нь шинээр ийм агентлагыг бий болгосноор Канадад тулгараад байгаа эдийн засгийн байдлын таамаглалын үнэн зөв байдалд нөлөөлөх фундаментал хүчин зүйлийг арилгаж чадахгүй ажээ. Гэсэн хэдий ч дээрхи байгууллагуудын парламентад үзүүлэх ач холбогдлыг бүхэлд нь үгүйсгээгүй бөгөөд гагцхүү зөвхөн эдийн засгийн таамаглал боловсруулахаас арай илүү өргөн чиг үүрэг бүхий нэгжийг парламентад байгуулж болохыг онцолжээ. Тэрбээр бүтцийн гурван хэлбэрийг санал болгосон байна. Үүнд:

1. Гишүүдийн захиалгаар төсвийн судалгаа шинжилгээний ажлыг эрхэлсэн тусгай нэгжийг Канадын парламентын номын сангийн харъяа байгуулж ажиллуулах,

2. Ерөнхий Аудиторын Тамгын газрын (Office of the Auditor General) харъяанд дээрхи үүрэг бүхий нэгж байгуулж ажиллуулах
3. Төсвийн Байнгын хорооны харъяанд ажиллаж, түүнд ажлаа тайлагнадаг / Конгрессийн төсвийн алба шиг/ алба байгуулж болохыг санал болгосон байна.

Эцэст нь, Канадын парламент дээрхи зөвлөмжийн нэгдүгээр хувилбарын дагуу Парламентын номын сангийн дэргэд Парламентын Төсвийн Шинжээчийн Албыг (the office of the Parliamentary Budget Officer) байгуулахаар болжээ. Уг алба нь урт болон богино хугацааны эдийн засгийн шинжилгээ таамаглалыг хийж гүйцэтгэхээс гадна парламентын гишүүд, байнгын хороод, танхимуудад мэргэжлийн туслалцаа дэмжлэг үзүүлэх үүрэгтэй байна.

Энд нэг зүйлийг зориуд дурьдахад төсөв болон эдийн засгийн судалгаа шинжилгээний үнэн зөв байдлыг дээшлүүлэх цорын ганц зорилгоор Канадын парламент энэхүү албыг байгуулаагүй бөгөөд энэ алба байгуулагдсанаар эдийн засгийн таамаглалыг онцгой чадварлаг боловсруулна гэхээсээ илүүтэйгээр парламентын гишүүдийн өөрсдийн дэвшүүлсэн аливаа санал санаачлага бодлого нь холбооны төсвийн тэнцэлд хэрхэн тусгагдаж, эдийн засагт үзүүлэх үр нөлөө нь ямар байхыг засгийн газраас хараат бус байдлаар урьдчилан тооцоолох, үнэлэлт дүгнэлт өгөх, засгийн газрын гишүүдийн нэгэн адил парламентын гишүүдэд өөрсдийнхөө санаачилсан бодлогын тооцоо судалгааг хэлэлцүүлэхэд илүү итгэл үнэмшилтэй ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх зорилготой алба хэмээн ойлгогдож болохоор байна.

Дүгнэлт, сургамж

УИХ-ын Төсвийн Байнгын Хорооны захиалгын дагуу УИХ, түүний харъяа байгууллагууд болон шүүх прокурорын төсвийг гүйцэтгэх засаглалаар дамжуулахгүй шууд парламентаар дамжуулж батлуулдаг улс орны туршлага, кейс ямар байдаг эсэхийг судалж байх явцад уг асуудалд /өөрөөр хэлбэл гүйцэтгэх засаглал болон парламентын хооронд төсвийн асуудлаар үүсдэг үл ойлголцолд/ илүү өргөн хүрээгээр хандаж судалгаа шинжилгээ хийх шаардлага тулгарч байв.

Тухайлбал, Монгол Улсын Парламент, түүний харъяа байгууллагууд болон шүүх прокурорын төсвийн төслийг парламент өөрөө хянаж батлахдаа ямар зарчмаар, ямар бүтэцтэйгээр хийж гүйцэтгэх нь Монгол улсын парламентын тогтолцоо нь засаглалын аль системд хамаархаас шалтгаалан бусад улс орнуудын парламентын практикт ашиглагдаж байгаа бүтцийн олон хувилбаруудаас өөрт тохирохыг сонгож хэрэгжүүлэх шаардлагыг буй болгож байна.

2.3. Шинэ Зеландын төсвийн үйл явц, төсөв боловсруулах, тайлагнах үе шат

Эртнээс уламжлалтай засгийн газрын Үестминистерийн загвар нь Парламентаар дэмжүүлэхгүйгээр төсвийн хөрөнгийг зарлагдаж болохгүй гэсэн зарчмыг баримталдаг. Шинэ Зеланд нь энэхүү уламжлалт шаардлагыг Үндсэн хууль (1986 он) болон Төрийн санхүүгийн тухай хууль (1989 он) зэрэг эх сурвалжуудаар хэрэгжүүлдэг байна.

Тодруулга:

- Үэстминистрийн загвар нь Британийн парламент болон засгийн газрын институцийн үндсэн шинж чанарыг илэрхийлэх бөгөөд энэхүү загварын олон шинж Канад, Австрали, Шинэ Зеланд болон Ази, Африк, Кариб дахь Британийн колони байсан олонхи улсад хэрэглэдэг байна. Тэр тусмаа Шинэ Зеланд улс уг загварын бараг бүхлээр нь авч хэрэглэсэн байдаг. Хэдийгээр 1995 онд Шинэ Зеланд нь пропорциональ төлөөлөл бүхий сонгуулийг анх удаа явуулснаар Үэстминистрийн буюу олонхийн загвараас салж хөндийрөх томоохон өөрчлөлтийг хийсэн боловч уг загварын тод жишээ хэвээр байна.

Шинэ Зеланд улсын төсөв батлах явцад Засгийн газраас дараах процессыг анхааран үзнэ:

- Урьдчилсан төлөвлөлт,
- Бодлогын үйл явцыг санхүүгийн нөөцтэй уяалдуулах,
- Парламентын зарцуулах эрх мэдлийг эрэлхийлэх.

Эзэн хааны төсвийн жил VII сарын 1-ээс эхлэнэ. Төсвийн жил эхлэхээс өмнө сайд нар салбарынхаа төсвийн санхүүжилтын үндсэн зорилтыг тодорхойлно. Тэдгээр санхүүжилтын зорилт нь “Тооцооллын хуваарилалт”-ад хуваагдана.

Тодруулга:

- Тооцоолол (бүтэн нэрээрээ Шинэ Зеландын Засгийн газрын жилийн бүрийн төсвийн хуваарилалтын тооцоолол) бол тухайн төсвийн жилийн албан ёсны үндсэн баримт бичиг бөгөөд Төлөөлөгчдийн танхимд¹ танилцуулагдсан, Засгийн газраас гаргасан хуваарилалтын санал болон төсвийн холбогдох бусад мэдээлэл юм.
- Хуваарилалт нь Парламент эрх мэдлийнхээ хүрээнд салбарын сайд нарт төсвийн нарийн зохицуулалтаар тодорхой зорилготой олгогдох хөрөнгийн зарцуулалт.

Төсвийн үйл явц нь дараах хэд хэдэн үе шатуудаас бүрдэнэ:

1. Стратеги үе шат
2. Төсвийг танилцуулахад бэлтгэх
3. Төсөвт тусгагдах санаачлалыг боловсруулах
4. Төсвийн суурь мэдээлэлд хяналт тавих
5. Төсвийн төслийг хэлэлцэж батлах
6. Төсвийн баримт бичгийг боловсруулж, танилцуулах
7. Төсвийн хуваарилалтын хуулийн төслийг батлах

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Эдгээр үе шатуудыг доор дэлгэрэнгүй танилцуулах бөгөөд мөн тус улсын төсөв боловсруулах, тайлагнах үйл явцыг үйл ажиллагаа болон цаг хугацаагаар нь тус тус үзүүлсэн товч бүдүүвчээр харуулсан болно.

2.3.1. Стратеги үе шат (VIII-XI сар)

Төсвийн үйл явц дахь стратеги үе шатны түвшинд сайд нар салбарынхаа төсвийн зорилтыг ирэх гурван жилээр тодорхойлно. Энэ үйл явцад Сайд нарын танхим нь Сангийн сайд болон бусад сайд нараас ирсэн мэдээлэл болон зөвлөмжийг хүлээн авч Засгийн газрын

хүрэх зорилтын холбогдох үр өгөөжийг хэлэлцэж төсвийн батлана.

Тодруулга:

- Тодотгол (бүтэн нэрээрээ 12-р сарын санхүү, эдийн засгийн тодотгол) нь Санхүүгийн хариуцлагын тухай хуульд (1994 он) зааснаар XII сард хэвлэгдэн гардаг. Хэдийгээр төсвийн төсөл хийгдсэн хэдий ч шинэ мэдээлэлд тулгуурлан тухайн үеийн болон дараагийн гурван жилийн санхүү, эдийн засгийг урьдчилан мэдээг харгалзан засвар оруулдаг.

Стратеги үе шатанд авсан шийдвэр нь Төсвийн бодлогын баримт бичгийн агуулгад суурь болж өгдөг. Энэхүү агуулга нь төсвийн нэн тэргүүний зорилтыг тодорхойлох сайд нарын шийдвэр юм. Төсвийн бодлогын баримт бичгийн хамгийн чухал элементүүд нь төлөвлөгдсөн зорилтын зарцуулалт, ашгийн нийлбэрийг тогтоох, нийт зээл болон хөрөнгийн хэмжээг тогтоох зэрэг болно. Уг баримт бичиг нь стратеги үе шатын эцсийн үр дүн болон хагас жилийн тодотголын мэдээлэлийг баяжуулдаг.

Тодруулга:

Төсвийн бодлогын баримт бичиг нь дараах хэсгээс бүрдэнэ:

- Засгийн газрын богино хугацааны урьдчилсан таамаглалын тухай мэдээллийг тодорхойлох, өөрөөр хэлбэл, дараа жилийн төсөв дэх нэн тэргүүний болон урт хугацааны санхүүгийн зорилтыг шинжих,
- Дараа жилийн төсвийн нэн тэргүүний зорилт болон параметрийг Төлөөлөгчдийн танхимаар хэлэлцүүлж, тухайн үе шатын санал зөвлөмжийг боловсруулах,
- Төлөөлөгчдийн танхимд төсөв батлахаас өмнө Санхүү, зардлын хорооны боловсруулсан тайланг хянан, шийдвэрлэх.
- Төсвийн бодлогын баримт бичгийг жил бүрийн III сарын 31-нээс хэтрэлгүйгээр хэвлэнэ.

2.3.2. Төсвийг танилцуулахад бэлтгэх үе шат (XI сараас дараа жилийн II сар хүртэл)

Салбарын сайд нар дараа жилийнхээ төсөв болон бараа материал худалдан авах гэрээ хэлцэлд бэлтгэх үе шат юм. Бараа материал худалдан авах гэрээ хэлцэл нь төсвийн тодотголд шууд хамаарахгүй бөгөөд салбарын эцсийн бүтээгдэхүүн болох зорилтыг тодорхойлсон, мөн тухайн үйл явцад нийцсэн шалгуур үзүүлэлт, эцсийн бүтээгдэхүүнийг боловсруулан гаргахад шаардагдах төсөв, зардлыг төсвийн тодотголд оруулна. Мөн дараа жилийн төсөвт салбарын төсвийг дараагийн хоёр жилээр тооцоолж тусгасан байх ёстой.

2.3.3. Төсөвт тусгагдах санаачилгыг боловсруулах үе шат

Салбарын сайд нар, тэдгээрийн хэлтэс, албад тухайн жилийнхээ төсвийг санаачилан боловсруулахдаа нэн тэргүүнд үйл ажиллагааны зардал, ашиг орлогын эрсдэлийг тооцолж үзэх шаардлагатай. Эдгээр бодлогын санал, санаачилга нь стратеги үе шатын туршид төсвийн үндсэн чиглэл болон тухайн төсвийн жилийнхээ параметрт нийцэж байх ёстой.

2.3.4. Төсвийн суурь мэдээлэлд хяналт тавих үе шат (II-IV сар)

Салбарын сайд нар тухайн жилийнхээ зарцуулалтыг батлагдсан төсвийн хэмжээг барьж ажиллахыг зорьдог. Энэхүү батлагдсан төсвийн хэмжээг суурь мэдээлэл гэх бөгөөд үүнд дараа жилийн болон түүний дараагийн хоёр жилд зарцуулах нийт дүнг багтсан. Хэдийгээр

эцсийн бүтээгдэхүүний болон бараа бүтээгдэхүүн худалдаалах агуулга нь тодорхой нэг шалтгааны улмаас холилдсон тохиолдолд түүний агуулгын өөрчилж болох боловч тийм тохиолдолд Засгийн газраас баталж гаргасан бодлогын зорилтуудад нийцсэн үйл ажиллагааг явуулах ёстой.

Хэрэв салбарын сайд нар тухайн суурь мэдээллийн агуулга, зорилтыг өөрчлөхийг хүсвэл Сайд нарын танхимын уг мэдээлэлд нарийн хяналт, шалгалт хийж, уг саналыг авч хэлэлцэж, тухайн суурь мэдээллийг өөрчлөх болсон нөхцөл байдлыг судалсаны үндсэн дээр батална. Дараа жилийн төсвийн суурь мэдээллийг бэлтгэх, хянахтай зэрэгцэн сайд нар тухайн жилийн ямар ч төлөвлөгдсөн өөрчлөлтийг багтаасан Нэмэлт тооцооллыг хүлээн зөвшөөрдөг. Нэмэлт тооцооллын саналд Сайд нарын танхимын шийдвэр болон төсөвт тухайн жилд урьдчилан таамагласан өөрчлөлтүүдийн хамт санал болгодог.

Тодруулга:

- Нэмэлт тооцооллыг Парламентаас дэмжлэг авахын тулд тухайн жилд бэлтгэн гаргадаг: аливаа хуваарилалтын төрлийг өөрчлөх,
- аливаа хөрөнгө оруулалт,
- бүтээгдэхүүний зардлын өөрчлөлт,
- цаашид хийгдэх шинэ бүтээгдэхүүн,
- бусад зардал болон ашигт хамаатай өөрчлөлтүүд.

2.3.5. Төсвийн төслийг хэлэлцэж батлах үе шат (II-IV сар)

Энэ хугацаанд Сайд нарын танхим нь сайд нарын төсвийн зардал, ашиг орлогыг ямар төвшинд (зардлыг нэмэгдүүлэх эсвэл бууруулахын аль нэгийг сонгох) явуулах тухай бодлогын саналыг хянан үзнэ. Сайд нарын танхим нь Засгийн газрын бүх стратегийн хамт сайд нарын саналуудыг, ялангуяа Төсвийн бодлогын баримт бичигт тусгалаа олсон төсвийн нэн чухал зарчмууд болон төсвийн зорилтуудыг үнэлнэ. Төлөөлөгчдийн танхим Төсвийн бодлогын баримт бичгийн талаархи Санхүү, зардлын хорооны тайланг хэлэлцэсний дараа Сайд нарын танхим төсвийн эцсийн хувилбарыг батална.

2.3.6. Төсвийн баримт бичгийг боловсруулж, танилцуулах үе шат

“Төсвийн өдөр” Сангийн сайд Төлөөлөгчдийн танхимд төсвийн жилийг хааж байгаатай тохиолдуулан дараах баримт бичгийг танилцуулна:

- шинээр эхэлж буй төсвийн жилийн эхний Хуваарилалтын тухай хуулийн төсөл
- төсвийн тухай илтгэл болон Санхүүгийн стратеги тайлан
- төсвийн тодотгол
- үндсэн тооцоолол
- салбарын урьдчилсан төлөвлөгөө

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Тодруулга:

- Санхүүгийн стратеги тайлан нь Төлөөлөгчдийн танхимд танилцуулагдах ёстой бөгөөд дараах агуулгыг багтаасан байна:
- Төсвийн бодлогын баримт бичигт өмнө дурьдсанчлан Засгийн газраас авч хэрэгжүүлэх зорилтууд, урьдчилсан төлөвлөгөө зэрэг байх ба төсвийн тодотголыг урьдчилсан байдлаар харьцуулалт хийж бэлтгэсэн байна,
- дараагийн арван жилд авч хэрэгжүүлэх санхүүгийн зорилт, хандлага, чиг баримжааг тодорхойлно,
- үйл ажиллагааны үр дүнг Төсвийн бодлогын баримт бичигт тусгагдсан урт хугацааны төсвийн зорилттой харьцуулна.
- Төсвийн бодлогын баримт бичгийн хооронд агуулгын хувьд ямар нэгэн зөрчил байгаа тохиолдолд Санхүүгийн стратеги тайланд урьдчилсан байдлаар тусгаж, түүнд нь Засгийн газар тайлбар хийнэ.

* * *

Хуулийн зохицууллагаар төсвийн төслийг Төлөөлөгчдийн танхимд жил бүрийн VII сарын 31-ээс өмнө танилцуулах ёстой. Практикт төсвийн төслийг V, эсвэл VI сард танилцуулна. Энэ үед хуулийн төслийн нэг, хоёрдугаар хэлэлцүүлэг явагдах ёстой.

2.3.7. Төсвийн хуваарилалтын хуулийн төслийг батлах үе шат

Санхүүгийн стратеги тайлан, төсвийн тодотгол болон Тооцооллыг Санхүү, зардлын хороонд илгээх бөгөөд Хороо нь баримт бичгүүдийг хянуулахаар сонгогдсон хороонд шиджүүлнэ. Сонгогдсон хороо нь сайд нар болон холбогдох салбаруудын хуваарилалтын хүсэлт буюу эрэлт хэрэгцээг хянан үзэж ба Төлөөлөгчдийн танхимд хоёр сарын дотор тайлагнана. Мөн Санхүү, зардлын хороо нь Санхүүгийн стратеги тайлан болон төсвийн тодотголд хяналт шинжилгээ хийнэ. Энэ үед хуулийн төслийн гурав дахь хэлэлцүүлэг явагдаж, Төлөөлөгчдийн танхим батлана.

Тодруулга:

- Сонгогдсон хороод нь Төлөөлөгчдийн танхимаас томилогдсон Парламентийн гишүүдийн бүрэлдэхүүнтэй байгуулагдсан бөгөөд онцгой асуудлаар хэлэлцэж шийдвэр гаргах эрх бүхий нэгж юм.
- Санхүү, зардлын хороо бол улсын салбарын санхүүгийн менежментийг хянан шалгах үүрэгтэй гол сонгогдсон хороодын нэг юм. Уг хороо нь урьдчилсан тооцоо болон Засгийн газрын гаргасан жилийн эцсийн санхүүгийн тооцоог бүхэлд нь хянан үзэж, Төлөөлөгчдийн танхимыг төлөөлөн хяналт тавина.

* * *

2.3. ОХУ, Украин улсуудын зарим бие даасан байгууллагуудын төсөв, санхүүгийн бие даасан байдлыг хангасан зохицуулалт

Аливаа ардчилсан улс оронд төрийн гурван салаа мөчрийн-хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн алинд нь ч хамаарагддаггүй төрийн байгууллагууд Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомжийн дагуу байгуулагдан үйл ажиллагаагаа явуулдаг ба тэдгээр нь өөрийн эрх зүйн байдал, статусын хувьд бие даасан, хараат бус төрийн байгууллагууд гэж тодорхойлогддог. Өөрөөр хэлбэл эдгээр байгууллагууд нь хуулийн дагуу төрийн аль ч байгууллага, эрх мэдэлтнээс үл хамааран, хараат бусаар өөрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх ёстой байдаг. Иймд төрийн бие даасан, хараат бус байгууллагууд нь чиг үүргээ хараат

бусаар гүйцэтгэх нэг гол нөхцөл нь санхүүгийн бие даасан байдалтай байх явдал мөн гэж үздэг.

Ийм учраас эдгээр байгууллагуудын санхүүжилтын **эх сурвалж, шинж чанарыг** тэдгээрийн эрх зүйн байдлын тухай эрх зүйн актанд тодорхой зааж өгөх нь чухал байдаг. Гол төлөв ийм төрлийн байгууллагууд нь жилийн төсвөө бие даан боловсруулж, улмаар шууд парламентад өргөн мэдүүлж батлуулдаг практик хэрэгжиж байна.

ОХУ-ын төрийн бие даасан, хараат бус байгууллагуудын хувьд эдгээр байгууллагын эрх зүйн байдлыг тодорхойлсон байгууллага тус бүрийн хуульд тус байгууллагын санхүүжилтын бие даасан байдлыг хуульчилан улсын төсвөөс шууд санхүүжих, төсвийн хэмжээг улсын төсөвт тусгайлан заахыг тодорхойлсон байна. Тухайлбал “ОХУ-ын Хүний эрхийн тусгай төлөөлөгчийн газрын тухай” Холбооны хуулийн 38 дугаар зүйлд тус байгууллагын санхүүжилтын талаар Хүний эрхийн тусгай төлөөлөгч буюу омбудсмен, түүний аппарат нь улсын төсвөөс санхүүжнэ, энэхүү хөрөнгө, мөнгийг улсын төсөвт тусгайлан заана, Хүний эрхийн тусгай төлөөлөгч нь өөрийн зарлагын төсвийг өөрөө зохиож, гүйцэтгэнэ.

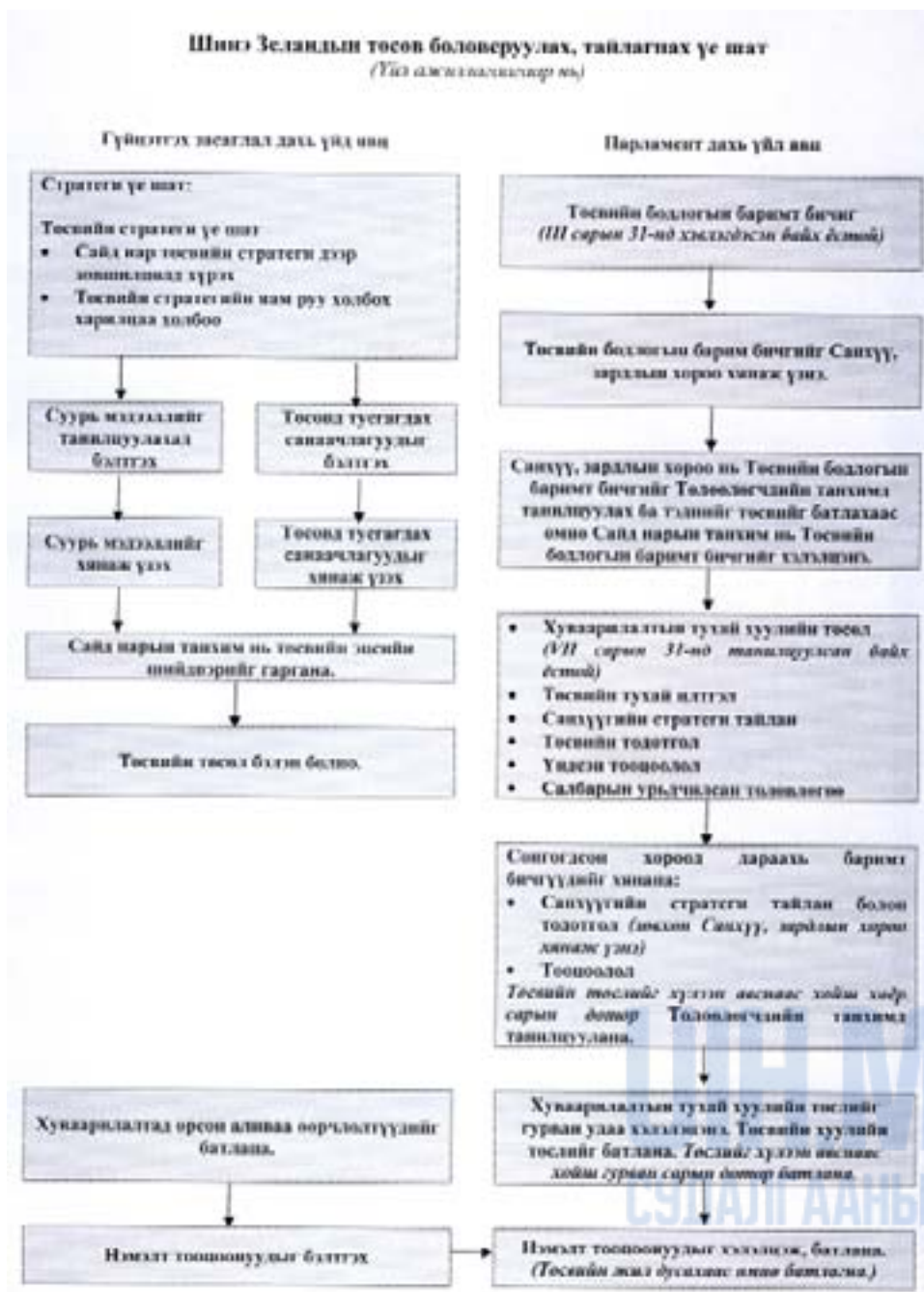
ёстой хэмээн заасан байна³. Гэсэн хэдий ч ОХУ-ын Үндсэн хуулийн эрх зүйч эрдэмтдийн үзэж байгаагаар хэдийгээр эдгээр байгууллагын төсвийг улсын төсөвт тусгайлан заахаар хуульчилсан боловч төсвийн хэмжээ болон уг хэмжээг төсвийн урьд жилийнх нь хэмжээнээс бууруулахгүй байх баталгааг хуульчилах нь зүйтэй гэж үзжээ⁴.

***

³ Федеральный конституционный закон от 26 ноября 1997 г. “Об Уполномоченном по правам человека в Российской Федерации”, www.ombudsman.gov.ru/

⁴ В.В.Тамбовцев. Комментарий к Федеральному конституционному закону “Об Уполномоченном по правам человека в Российской Федерации”, www.council.gov.ru/

Шинэ Зеландын төсөв боловсруулах, тайлагнах үйл явц
(Цаг хугацаагаар нь)

		Төсөв боловсруулах	Санхүүжилтийн зарцуулалт	Бүтэцтэй төсвийн зарим санхүүжилтийн тайлан	Тайлагнах
Төсвийн жилийн эхний жил	XII сар		• Төсвийн бодлогын баримт		
	I-IV сар				
	V сар	• Хуваарилалтын тухай хуулийн төслийг танилцуулах	• Санхүүжилтийн стратегийн тайлан		Ндаашил шуудлах үйл ажиллагааны төрлөлт
	ТӨСВИЙН жил	• Хуулийн төслийн эхний танилцуулга	• Тоготгох		
		• Тоготгох төсвийн зарим санхүүжилтийн төсвийн			
	VI сар	• Бусад мэдээллийг танилцуулах			
Төсвийн жил		• Хуулийн төслийн эхний танилцуулга	• Төсвийн урт хугацааны баримт бичиг (4 жилээр)		
	VII сар				
	VIII сар	• Хуваарилалтын тухай хууль батлагдана			
		• Хуулийн төслийн хоёр дахь танилцуулга			
	IX сар				
	X сар		• XII сарын төлөвлөгөө	• Сарын тайлан (IX-ийнх) хуртлах	
	XI сар			• Сарын тайлан (X-ийнх) хуртлах	
	XII сар			• Сарын тайлан (XI-ийнх) хуртлах	
	I сар			• Сарын тайлан (XII-ийнх) хуртлах	
	II сар			• Сарын тайлан (I-ийнх) хуртлах	
	III сар			• Сарын тайлан (II-ийнх) хуртлах	
	IV сар			• Сарын тайлан (III-ийнх) хуртлах	
	V сар	• Хуваарилалтын (бюджет) төсвийн танилцуулга		• Сарын тайлан (IV-ийнх) хуртлах	
	VI сар	• Хуваарилалтын (бюджет) төсвийн танилцуулга		• Сарын тайлан (V-ийнх) хуртлах	
Төсвийн жилийн дараагийн жил	VII сар				
	VIII сар				
	IX сар			• Жилийн санхүүжилтийн баримт бичиг	• Жилийн тайлан
	X сар	• Хуваарилалтын (бюджет) тухай хуулийн төслийг танилцуулах			

* * *

Хүний эрхийн тусгай төлөөлөгчийн тэргүүлж буй холбооны төрийн байгууллагын үйл ажиллагааг улсын төсвөөс санхүүжүүлэх ба энэхүү санхүүжилтийн хэмжээ нь тус байгууллага бүрэн эрхээ хараат бусаар хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрэн хангасан байх Харин **Украин** улсын хувьд бие даасан, хараат бус төрийн байгууллагуудынхаа санхүүжилтын асуудлыг шийдвэрлэхдээ эдгээр байгууллагын эрх зүйн байдлын тухай хуульд нь санхүүгийн бие даасан байдлынх нь баталгааг нь илүү тодорхой заасан байна. Тухайлбал:

“Украины Дээд Радын Хүний эрхийн тусгай төлөөлөгчийн тухай” хуулийн 12 дугаар зүйлд “Хүний эрхийн тусгай төлөөлөгч нь өөрийн зарлагын төсвийг биечлэн төсөвлөж, Украины Дээд Радад батлуулахаар өргөн барина”⁵ гэж хуульчилжээ.

Мөн “Украины монополийн эсрэг хорооны тухай” хуулийн 28 дугаар зүйлд⁶ Украины монополийн эсрэг хороо болон түүний орон нутгийн хэлтсүүдийг улсын төсвийн нийтийн ба тусгай сангуудаас санхүүжүүлэхийг хуульчилж, энэхүү санхүүжилтийн хэмжээг жил бүр улсын төсвийг Дээд Рада батлах үед Дээд Рада тогтооно гэж заажээ. Монополийн эсрэг хорооны үйл ажиллагааны нийт зардлыг Украины Төрийн сангийн Ерөнхий газраас санхүүжүүлэх ба санхүүжилтын хэмжээг Украины Дээд Рада тогтооно гэж хуульчилсан байна.

* * *

Ашигласан материал

- Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он.
- МУ-ын Нэгдсэн төсвийн тухай хууль, 2002 он.
- МУ-ын Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай хууль, 2002 он.
- МУ-ын Шүүхийн тухай, 2002 он.
- МУ-ын Авилгын эсрэг хууль, 2006 он.
- МУ-ын Прокурорын байгууллагын тухай, 2002 он.
- МУ-ын Санхүүгийн зохицуулах хорооны эрх зүйн байдлын тухай, 2005 он.
- МУ-ын Сонгуулийн төв байгууллагын тухай, 2006 он.
- МУ-ын Статистикийн тухай, 1997 он.
- МУ-ын Төв банкны тухай хууль, 1996 он.
- МУ-ын Төрийн албаны тухай, 2002 он.
- МУ-ын Төрийн аудитын тухай, 1997 он.
- Монгол улсын үндсэн хуулийн цэцийн тухай, 1992 он.
- Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн тухай, 1992 он.
- Монгол Улсын хүний эрхийн үндэсний комиссын тухай, 2000 он.
- Нийгмийн даатгалын тухай, 1994 он.
- Олон нийтийн радио, телевизийн тухай, 2005 он.
- Засгийн газрын 2008 оны “Дунд хугацааны төсвийн төлөвлөлтийн үе шат, түүнийг хэрэгжүүлэх хугацаа”-ны 256-р тогтоол.
- A Guide to the Public Finance Act. August 2005. Resource: <http://www.treasury.govt.nz/>
- Budget Process. Overview. 2009. New Zealand. Resource: <http://www.treasury.govt.nz/>
- Public Finance Act (1989 он). New Zealand. Resource: <http://www.legislation.govt.nz/>
- Putting it Together, An explanatory guide to the New Zealand Public Sector Financial Management System. Resource: <http://www.treasury.govt.nz/>
- Technical guide (Part 2) For departments and Ministerial Offices. 2009. New Zealand.

⁵ Закон Украины от 23.12.97 г. “Об Уполномоченном Верховной Рады по правам человека”, www.ombudsman.kiev.ua/

⁶ Закон “Об Антимонопольном комитете Украины” от 26.11.93 г., www.amc.gov.ua/

Resource: <http://www.treasury.govt.nz/>

- Федеральный конституционный закон от 26 ноября 1997 г. “Об Уполномоченном по правам человека в Российской Федерации”, www.ombudsman.gov.ru/
- В.В.Тамбовцев. Комментарий к Федеральному конституционному закону “Об Уполномоченном по правам человека в Российской Федерации”, www.council.gov.ru/
- Закон Украины от 23.12.97 г. “Об Уполномоченном Верховной Рады по правам человека”, www.ombudsman.kiev.ua/
- Закон “Об Антимонопольном комитете Украины” от 26.11.93 г., www.amc.gov.ua

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

(Footnotes)

- ¹ Төлөөлөгчдийн танхим нь Шинэ Зеланд улсын хууль тогтоох байгууллага бөгөөд нэгдсэн нэг танхимтай.